

RAITO

<i>Lukijalle</i>	3
<i>Marasen kämppä</i>	4
ERKKI TUOVINEN	
<i>Ungelon torppa</i>	6
ANNELI ARO	
<i>Seitakummun kirjailijäkämpä</i>	10
MAARETTA VONLAUFEN	
<i>Särestöniemi-museo tänään</i>	12
LIISA TERVAHAUTA-KAUPPALA	
<i>Luetteloijana Vanhassa Särestössä</i>	14
SATU SAVIMÄKI	
<i>Runo Särestölle</i>	15
MERJA ULVINEN	
<i>Muinaisia asumuksia – kivikauden arkkitehtuuria pohjoisessa</i>	16
RAUNO VAARA	
<i>Kadonnutta tinaa etsimässä</i>	20
MIKA SARKKINEN	
<i>Vankilaradio ja vanerikirnu. Esineiden elämää museossa</i>	26
HANNA KYLÄNIEMI	
<i>Rovaniemen elokuvateatterit</i>	30
JUKKA LANKINEN	
<i>Mietoa mallasjuomaa ja limonaattia</i>	35
PÄIVI RAHIKAINEN	
<i>Museon ystävä Saksanmaalta</i>	39
KIMMO KAAKINEN JA MERJA LEHTOVIIRTA-AHO	
<i>Yrjö Metsälä jutasi maahisten valtakuntaan</i>	42
ASKO KAIKUSALO	

<i>Kodinhaltija ja voipara – pohjoisen sielu-uskon haarautumia</i>	45
TOUKO ISSAKAINEN	
<i>Peräpohjalaisen perinteen aidot kulissit</i> ..	49
JUHA KUTUNIVA	
<i>Kirjakatsaus</i>	51
<i>Tämän numeron kirjoittajat</i>	58

RAITO

Maakunnallinen museolehti,
19. vuosikerta

Julkaisija

Lapin maakuntamuseo

Pohjoisranta 4, 96200 Rovaniemi

Toimitus

Kimmo Kaakinen, (016) 322 2484,

kimmo.kaakinen@rovaniemi.fi

Päivi Rahikainen, (016) 322 2791,

paivi.rahikainen@rovaniemi.fi

Tilaukset

(016) 322 2791

Vapaaehtoisen kannatusmaksun voi
maksaa tilille Sampo 800017-890032

Graafinen ulkoasu

Studio Karkulahti

Taitto

Sirpa Ojala/GST Design Oy

Paino

Rovaniemen Painatuskeskus Oy

Painos

800

Kannen kuva

Hiihtämisen riemua Yliperän tuntureilla

1960-luvulla. Kuva: Yrjö Metsälä.

Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

ISSN 0781-481X

Lukijalle

Luonnosta ja kulttuurista on, ei vähiten tieteen piirissä, totuttu puhumaan ja ajattelemaan ikään kuin kahtena aivan erillisenä maailmana. Keinotekoinen kahtiajako on heijastunut muillekin elämänaluille, myös museoihin. Tämän huomaa esimerkiksi joissakin museonäyttelyissä. Asetelma on kestävä, varsinkin Lapista katsottuna, missä ihmiset yhä elävät paitsi henkisesti usein myös fyysisesti lähellä luontoa. Erityisen selvästi luonnon vaikutus on aina näkynyt eri alojen lappilaisissa taiteilijoissa. He eivät vain lataudu luonnossa kuten muut ihmiset, vaan tuntevat tarvetta välittää subjektiivisesta aisti-

muksestaan tai elämyksestään jotakin myös muille. Taiteilijan kokema paikan henki, *genus loci*, voi siirtyä osaksi kirjaa, maalausta tai muuta taideteosta. Hyviä – jo edesmenneitä – esimerkkejä ovat tämänkertaisessa Raidossa esillä olevat A. E. Järvinen, Yrjö Kokko, K. M. Wallenius ja Reidar Särestöniemi ”taiteilijatukikohtineen”. Mutta myös meidän päivinämme luonto on yhtä lailla tärkeää kulttuuripääomaa niin Lapissa kuin muuallakin.

Kimmo Kaakinen

Marasen kämppä

ERKKI TUOVINEN

■ Rovaniemen maalaiskunnan Naarmankairassa sijaitsee idyllinen Marasenlampi, jonka pohjoisrannalla on pieni kelo-kämpä. Se oli metsänhoitaja-kirjailija-aidemaalari A. E. Järvisen (1891–1963) mielipaikka, jossa hän seurasi luontoa, maalasi akvarelleja ja kirjoitti useimmat eräkirjansa. Naarmankaira on nykyään puolustusvoimain Rovajärven ampuma-aluetta, ja vastikään kunnostetun kämpän ympäristössä on Metsähallituksen 1955 perustama Järvisen aihkikko -niminen suojelumetsä. Täällä voi kävijä nähdä vielä pienen mutta edustavan palasen vanhasta Naarmankairasta ikiaihkeineen, harjuineen, lampineen ja soineen.

A. E. Järvinen toimi 1915–1958 Rovaniemellä Metsähallituksen metsänarvostelijana ja sittemmin ylimetsänhoitajan vakanssilla arviomistomiston johtajana. Vuosikymmenten mittaan Lapin kairat ja ihmiset tulivat hänelle tutuiksi. Riistaisana ja kalaisana tunnettu Naarmankaira oli erityisesti Järvisen mieleen. Niinpä hän rakensi 1932 työ- ja erätovereidensa Armas Hiilivirran, Lauri E. Luoman, Oiva J. Lakarin, Aki Castrenin ja Pauli Sipilän kanssa Marasenlamelle vaatimattoman eräkämpän. Paikan valintaan vaikutti alueen luonto, varsinkin Marasenharjun kilpikaarnaiset ikiaihkit, joita Järvinen piti yhtenä vanhimmista Lapissa tapaamistaan. Marasenlampeen Järvinen istutti siianpoikasia, joita hän kantoi maitotokalla viiden kilometrin matkan Kemijärven Rovaniemen maantien varresta.

LUONNONIHAILIJAN TYYSSIJA
Marasen yksihuoneisessa kämpässä oli kalusteina pöytä ja penkki, kaksi karkeatekoista makuupeskaa ja lämmönlähteenä avopiisi sekä ruoka-astioille nurkkaus. Lattia oli jykevästä, käsinveistetyistä lankuisista. Kämpän sisäpinta-ala oli noin 14 m² ja kokonaisala avokuisteineen 17 m².

Pihapiiriin kuului lisäksi koirankoppi ja hieman kauempana riuku, joka sai 1950-luvulla seurakseen käymälän. Yllättävää kyllä

Marasen kämpä ennen kunnostamista. Kuva: Erkki Tuovinen.

Järvinen ei rakentanut pihapiiriin saunaa. Lammen rannalla oli haapalaudasta tehty vene, jota Järvinen säilytti talviajan kämpässä suojassa.

Marasenhajulle, kämpälle johtavan polun varteen, Järvinen pystytti kivistä muuratun muistomerkkin, jota vartioivat neljältä kulmalta kelopylväiden päähän hänen itsensä veistämät karhut. Muistolaattaan Järvinen kaiversi sydämensä tuntemuksia kuvaavan tekstin, joka on edelleenkin kävijöiden luettavissa: *Tää harju pala maatas on ja mitä täällä metsä soi ja hongat hopeoi, sun kalleintas on.*

Järvinen testamenttasi kämpän Lapin Luonnonystävät ry:lle, jolta se siirtyi Metsähallitukselle 1989. Vuosikymmenten kuluessa kämpä oli päässyt koko lailla rapistumaan.

Järvisen aihkikko sai kokea luonnonvoimien rajuuden, kun 1982 Maurin päivän myrsky kaatoi harjulta suuria määriä puuvanhuksia. Kaatunut puusto korjattiin, ja nyt aukkopaikkoihin on noussut hyväsasuinen taimikko.

KÄMPÄ KUNTOON

Metsähallitus entisti 1999 Museoviraston valvonnassa Marasen

kämpän. Kaksi alimmaista hirsikertaa uusittiin, sisustus palautettiin entiseen asuun ja vesikate korjattiin alkuperäiseen malliin. Kämpän piisiä samoin kunnostettiin ja sen paloturvallisuutta parannettiin. Pihalla oleva koirankoppi entistettiin, niin myös pihanperän riuku ja käymälä. Muistomerkkin tekstilaatta puhdistettiin. Järvisen vene on kunnostettu jo 1990-luvun alussa, mutta sitä säilytetään varastotiloissa.

Marasen kämppää pidetään lukittuna, mutta se on päiväkäyntikohde, johon halukkailla on mahdollisuus ohjatusti tutustua. Lähitöllä Marasentalmen pohjoisrannalla on retkeilijöille tulentekopaikka. Järvisen aihkikko ja Marasen kämppää sijaitsevat Rovajärven ampumalueen länsilaidalla, joten ampumaleirit saattavat rajoittaa paikalle kulkemista, vaikka se onkin rajattu armeijan ampuma- ja muun toiminnan ulkopuolelle.

Marasentalmelle saavuttuaan ja varsinkin kämppään astuessaan tulija voi tänäänkin aistia jotakin siitä tunnelmasta, joka aikoinaan inspiroi A. E. Järvisen taiteilijasielua täällä tervaksentuoksuisen erämaan rauhassa. ■

Ungelon torppa

ANNELI ARO ■ Käsivarren Lappiin sotien jälkeen eläinlääkäriksi siirtyneen kirjailijan Yrjö Kokon (1903–1977) taiteilijakoti Ungelon torppa sijaitsee Enontekiön Hetassa. Kirjailija kertoo 1957 ilmestyneessä samannimisessä kirjassaan yksityiskohtaisesti ensimmäisen oman kotinsa rakentamisesta. Seuraavan tekstin kursivoidut kohdat ovat lainauksia mainitusta kirjasta.

Ungelon torppa ja sen nykyinen isäntä Olli Kokko huhtikuun hiihtoaikaan 1993.

Kuva: Leo Mäkinen. Kaleva.

Ungelon torppa sijaitsee Ounasjärven niemessä Enontekiön kirkonkylässä Hetassa, nimismiehen taloa (nykyistä poliisitaloa) vastapäätä. *Niemeni kesäöinä nukkuu rauhallisesti kuin kuikka, kun se nauttii aamu-unestaan saunani rannassa.* Kyseessä oli vanha ruumissaari, saamelaisten vähitellen käytöstä poisjäänyt hautausmaa.

Yrjö Kokko sai rakennuspaikan muodollista korvausta vastaan Rovani sisaruksilta, jotka tunsivat Kokon usean vuoden ajalta ja halusivat hänet niemeen asumaan. Kaunis niemi oli ollut sisarusten isän lempipaikka, kylän poliisin hermojen lepuutuspaikka. *Katsos, isä oli sellainen, ettei tästä niemestä saanut katkaista edes koivun oksaa saunavihdaksi. Mitään eläintä ei saanut niemestä ampua, ja niin sotkat uivat tässä isäni iloksi, kuten ne uivat nytkin, selitti Samu isäänsä kuvatessaan.* Niemessä oli kalakellari, joka toimi kesäisin suojana, mihin porot pääsivät sääskiä pakoon, ja myös vanhanisännän ruumishuoneena.

PIRTTI HAHMOTTUU

Yrjö Kokko kertoo suunnittelyöstä:

Otin pohjapiirroksiksi vanhan suomalaisen maalaistalon. Tämä on kehittynyt alkeellisestä kämpästä, josta vähitellen on tullut pirtti, talonpoikaistalon olohuone. Alkuperäinen muoto on ollut neliö.

Siispä piirsin neliön, jonka si-

vujen pituudet olivat kuusi metriä. Sitä ennen olin mitannut kaksi vanhaa talonpoikaista huonekalua. Toinen niistä oli vanha vetosohva. Olin sen saanut erään potilaani omistajalta, jolla ei ollut rahaa maksaa suurta leikkausta, minkä tein hänen hevoselleen. Hän oli heittänyt tuon huonekalun tarpeettomana ulos. Pesin sen, puhdistin sen lutikoista ja maalasin punaiseksi. Sohvan piti sopia seinustalle, jossa sen jälkeen oli ikkuna ja sitten taas yhtä pitkä seinätila. Siitä kertyi kuusi metriä. Toinen huonekalu oli vanha talonpoikainen astiakaappi. Huoneitten piti olla ainakin yhtä korkeat kuin tuo kaappi – jotta se sopisi sisään – ja pirttiini saisin lisäkorkeutta, jos siihen kyhättäisiin taitettu välikatto.

Yhden pirtin seinistä jakoi kahteen osaan piisi- ja lämmitys-uuniyhdistelmä. Näin sain tuolle seinälle eteisen, johon johti ovi ulkoa, ja seinän toiseen päähän, piisiin taakse keittiönurkkauksen. Keittiönurkkauksen toiseen seinään sijoitin ikkunan; tämän seinän jakoi taas astiakaappi kahteen osaan: keittiönurkkaukseen sekä vuodenurkkaukseen; jälkimmäiseen tuli sijoitettavaksi kaksinkertainen sänky. Vuodenurkkauksen toisen seinän jakoi vielä kahteen osaan kaappikello. Ensimmäinen osa muodosti vuodenurkkauksen toisen seinän, ja toinen ikkunalla varustettu osa kuului ”olohuoneeseen”, mihin sijoitin vanhan, pitkän pirttipöytäni. ”Olohuoneen” seiiniä reunustivat molemmin

puolin kiinteät pitkät pirtinpenkit. Sen toisen seinän jakoi kahteen osaan ikkuna, ja loppupuoli tuosta seinästä muodosti eteisen seinän.

Pirtissäni oli siis oikeastaan neljä huonetta. Suuri neliö oli jaettu neljään pienempään neliöön. Tosin näillä huoneilla oli vain ulkoseinät. Laaja keskilattia yhdisti ne toisiinsa, mutta silti oli oikeastaan neljä huonetta.

Pirttiä piirtäessäni kapinoin. En voinut hyväksyä talonpoikaisrakennusten nykyistä suuntausta. Alkuperäiseen avaraan pirttiin on nykyään lisätty väliseinät. Talonpojan pirtissä ei saa olla väliseiniä. Perheen täytyy kuulua yhteen.

Kun en voinut tyytyä tähän, lisäsin rakennukseen toisen yhtä suuren neliön. Pirtin eteisen ovi johti nyt eteiseen, jossa oli ulko-ovi. Jäljelle jääneen tilan jaoin kahteen osaan: vieraskamariin ja päädyssä olevaan pitkälaiseen huoneeseen, joka aluksi saisi toimia aittanani. Niillä kummallakin oli oma ovi eteiseen.

Rakennuksen suunnitteluun kului kaksi tuntia, ja Kokko oli lopputulokseen tyytyväinen.

PIHAPIIRI RAKENTUU

Yrjö Kokko rakensi torppansa yhdessä kylän ammattimiesten – ja laulujoutsenten (kirjasta saamallaan tuloilla) – kanssa vähitellen 1950-luvulla. Aluksi hän asui siinä vain kesäaikaan. Ungelon torpan rakentamisen aikoihin Kokko luopui eläinlääkärin virastaan ja alkoi kirjailijan epävarmaan ammattiin.

Ensiksi niemeen valmistui vaa-

timaton savusauna, jossa oli horsmaa kasvava turvekatto. Kokko rakensi saunan rantaan vedenhaltijalta lupaa kysymättä, mistä seurasi, ettei vesi aluksi pysynyt saunan uunin vieressä olevassa puukantiossa ja lämmityskierukalla varustetussa tynnyrissä, vaikka tynnyri oli ehjä.

Ungelon torppa on tehty Tunturi-Lapissa hitaasti kasvaneista männystä. Rovon veljekset ajoivat hirret metsästä, kehikon veisti etelässä kirvesmieheksi oppinut Taneli. Kokko aloitti rakentamisen ilman rakennuslupaa, minkä vuoksi työt keskeytettiin. Rakennusmestari Jokelasta tuli kuitenkin Kokon hyvä ystävä, ja hän halusi auttaa Kokkoa, osallistua "kirjailijan tupasillaoloon". Kirjailija hakee syytä, miksi halusi rakentaa torppansa Lappiin mielessään kidhan, kevään, etsiminen: *Etkö sinä tiedä, että tunturin mies etsii aina kevättä, lapsuudestaan lähtien, koko ikänsä ja vie kevään hautaansakin mukanaan.*

Neliruutuisista ikkunoista Kokko oli oppinut äidiltään, että ... *ikkuna ei ollutkaan pääasia, vaan siitä lattialle lankeava valoruutujen kuvio. Tuossa kuviossa piti olla neljä valoneliötä ja niiden keskellä musta risti. --- kittilän luo aurinko, sillä kaikki elämä syntyy auringosta. Siinä on neljä ruutua, joilla kullakin on oma nimensä. Ensimmäinen tässä vasemmalla on lapsuus, tuolla vasemmassa yläkulmassa nuoruus, oikeassa yläkulmassa miehuus ja sen alla vanhuus.*

Ungelon torpan ulkomaalauksesta Kokko kertoo: *Voitelin torp-*

pani ulkoapäin Norjasta saamallaani valaantraanin ja Reetrikin Kallesta ostamani luonnontervan sekoituksella. Valaantraani ei kuivu hirren pintaan niin kuin maaliöljy. Se tunkeutuu syvälle puuhun ja pitää pinnan rasvaisena. Sadevesi pisaroi pois, eikä hirren hengitys silti esty. Venehuoneen viereen tehtiin verkko-

LINTUJEN YSTÄVÄN TUKIKOHTA

Kokko maalasi välikaton valkoisella kalkkimaalilla, puulattian taimeenpunaiseksi, ikkunat ja ovet vihreiksi ja ruosteenruskeiksi. Pirtin lattian alla on kellari. Pääosa huonekaluista oli ollut olemassa jo Ungelon torpan suunnitteluvaiheessa. Sängyssä oli norjanraanut, ja ... *ylemmän vuoteen puiseen pohjaan, joka muodosti alemmalle katoksen, olin liimaillut ikkunapaperilappusille kirjoittamiani ajatuksia.* Pirtin pöydällä kasvoi bougainvillea eli ihmeköynnös. Taneli teki isännälle kirjahyllyn.

Aluksi Ungelon torpassa oli Aladin-öljylamput, myöhemmin sähkö. *Meillä oli nyt kunnallinen sähköyhtiö, joka rakensi linjaa Ruotsin rajalta. Tiesin, että sähkövalo karkoittaisi viimeisenkin lapintunnun pirtistäni, mutta siitä huolimatta minäkin tilasin sähkön. Linja aiottiin vetää lahden yli niemeeni ja lankoihin piti pantaman kirkkaat aluminiilevyt, jotteivat lintuni keväällä lentäisi johtoja vasten ja saisi surmaansa.*

Lintumaailmassa on tosin

eräs harvinaisuus, joka olisi myös mainio kuvauksen kohde. Se lintu oli biologisestikin kiinnostava, sillä sen elintavat erosivat huomattavasti toisten lintujen elämästä.

Tuota lintua tavattiin näillä seuduin, mutta harvinaisena täälläkin.

Sitä sanottiin Lapissa ungeloksi. Sen "virallinen" nimi oli vaihtunut elinikäni aikana hernasta uiveloksi. Tieteelliseltä nimeltään se on Mergus albellus. Ungelo kuuluu koskeloihin ja on tämän suvun pienin lintu.

Kokko seurasi torpasta käsin sotkan ja ungelon pesintää. Vieraskamari toimi myös pimeähuoneena, jossa kirjailija valmisti valokuvia.

Kokko kirjoitti torpassa kirjojaan kirjoituskoneella, joka on nykyisin esillä Tunturi-Lapin luontokeskuksessa sijaitsevassa Yrjö Kokko-kirjastossa.

Enontekiöllä toimii kirjailijan nimikkoseura Yrjö Kokko-seura ry, jonka jäseniä kirjailijan poika Olli Kokko on silloin tällöin kutsunut vieraikseen yksityiseen loma-asuntoonsa Ungelon torppaan, missä kaikki on miltei entisellään. ■

Seitakummun kirjailijakämpä

MAARETTA VONLAUFEN

■ Kun K. M. Wallenius (1893–1984) perheineen oli asunut 1940–1950-lukujen ajan Rovaniemen maalaiskunnan Marrasjärvellä Jouttipalon tukkikämpässä, hän alkoi kaivata kirjoitusrauhaa. Perhe oli kasvanut, ja kesäisin kävi tiuhaan vieraita: kirjailijoita, taiteilijoita, marrasjärveläisiä ja paljon muita.

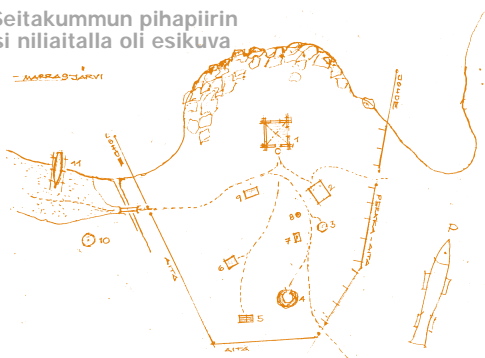
Uuden kämpän paikaksi löytyi noin 400 metrin päässä Jouttipalosta sijaitseva ”Maaretanniemi”. Metsästysretkillään Kaittiaisessa ja muualla Marrasjärven takamailla isäni valitsi paksut hongat, jotka ajettiin hevosella Seitakummulle. Petsamosta syntyisin olleet taitavat Seurujärven veljekset rakensivat kämpän vuonna 1957. Hongat halkaistiin, hirsikertoja oli vain seitsemän. Katto oli muodoltaan kesänavetan mallinen pyramidikatto. Kämpän koko on 25 m². Seinähir-

ret höyläsi marrasjärveläinen Antero Putaansuu, joka muurasi myös takan ja valmisti isäni suunnitelman mukaan kauniit huonekalut.

Kuuden seuraavan vuoden aikana marrasjärveläinen Leo Pokka, usein apunaan veljensä Väinö, rakensi useita rakennuksia lisää. Kirjoittamisrauhan takaamiseksi pystytettiin erillinen keittoaitta hirsikehikon päälle. Pienempi aitta sijoitettiin vähän kauemmas. Pirrikodan runkopuiden päälle ladottiin suurehkoja tuohenkappaleita. Kodan keskellä oli tulisija. Hyysikkä oli tehty erikoisella tavalla halkopion sisään. Kammi, joka oli katettu suurilla turpeenpalasilla, toimi kellarina. Niliaitta oli täydellinen kopio Outa Semenoffin aitasta Vuennijaurilta Petsamosta. Koirankoppi oli tehty turpeesta ja puuliiteri laudoista. Rakennusryhmän ympärille pystytettiin vielä ilman nauloja si-

Kirjailija K.M. Wallenius suunnitteli Seitakummun pihapiirin ikään kuin ulkomuseoksi. Esimerkiksi niliaitalla oli esikuva Petsamosta. Piirros: Otto Vonlaufen.

1. Kirjailijakämpä
2. Keittoaitta
3. Pirrikota
4. Turvekammi
5. Hyysikkä
6. Aitta
7. Niliaitta
8. Koirankoppi
9. Puuliiteri
10. Kota
11. Venetela

Seitakummun kirjailijäkämpä on tehty komeista hongista. Katon päällä "vartioi" puusta veistetty kalajumala. Kuva: Otto Vonlaufen. Lapin maakuntamuuseon kokoelmat.

ansorkka-aita ja hangasaita.

Rakennusaikana vanhempani asuivat vielä Jouttipalon tukkikämpällä, mutta isä kävi usein Seitakummulla. He muuttivat asumaan sinne 1966 ja elivät siellä kymmenen viimeistä kesäänsä, 83-vuotiaaksi asti.

Seitakummulla Walleniukset viettivät hiljaista elämää. Sieltä käsin isäni vielä joskus heitti verkkoja ja pitkänsiiman. Niemellä oli linnunpönttöjä ja rannalla isompia uuttuja. Hän tarkkaili mielellään lintujen elämää; erikoisesti hän piti hiiripöllöstä, joka oli pesinyt hiekkarannan uuttuun. Isäni istui usein kirjoituspöydän ääressä Marrasjärveä katsellen, kirjoitti vanhalla Remingtonilla, pani pasianssia ja luki paljon kahden kynttilän valossa. Takassa paloi aina tuli, ja sakea piipunsavu leijaili ilmassa.

Anni-äiti keitteli pienessä, kylmässä aitassa ja kirjoitti siellä kirjoituskoneella. Lainaus eräästä hänen kirjeestään: *Niin asumme Seitakummulla, eikä tätä viehättävää paikkaa olekaan. Illalla aurinko kiilluu Haukisalmessa, ja kun se laskee, on molemmissa ikkunoissamme sadunomaisen kaunis väriliike, taivaan kuvastuminen järvipeiliin, joka hetki uusi ja ennennäkemätön, kun-*

nes tummuu yöksi. Tai tuuli tansittaa riippakoivunlehtiä kuten nyt ja vedenpinta kuohuu valkeina harjoina. Ja sataa ropisee kattoon kodikkaasti. Isän piisissä palaa ikuinen Vestan neitsyen tuli. Ei tervaksia, vaan vanhaa rakennusjätettä, Isän pienimänä.

"Kotieläiminä" vanhemmillani oli muiden muassa hirvasporo, joka usein nukkui oven takana tai rantahiekalla, ja myös kärppä. Sen he näkivät kantavan turvekammista parisenkymmentä siikaa ja tuoreita täkykaloja, jotka se nouti paperikäärönä halkotukilta ja kätki lapion taakse. Kuukkelit tietysti olivat alati kannon päässä mökkien välillä seuraamassa kämpän tapahtumia. Ja erikoinen oli kettu, joka oppi tulemaan säännöllisesti kämpän ulkopenkille odottamaan ruokaa.

Näin luonnon keskellä vanhempani viettivät kesäänsä, syksyisin melkein Marrasjärven jäätymiseen saakka. Nyt Seitakumpu on edelleen kesäasuntona, ja olemme parhaamme mukaan yrittäneet sitä hoitaa ja kunnostaa. Osan vanhoista rakennuksista olemme niiden huonon kunnan takia kuitenkin joutuneet purkamaan. ■

Särestöniemi-museo tänään

LIISA TERVAHAUTA-KAUPPALA

■ Särestöniemi-museo Kittilän Kaukosessa elää jokityöväellä omaa elämäänsä. Ounasjoki virtaa ikaikaisena uomassaan. Vanha Särestö hiljaisena vanhuksena on ikään kuin oma mielteliäs kokonaisuutensa, kun taas nuoremmat hirsirakennukset asettuvat kauemmaksi omaan nykyaikaiseen suuruuteensa.

Museo on ollut toiminnassa kuusitoista vuotta. Varsinaisia museorakennuksia on kolme, Galleria, Ateljee ja Vanha Särestö. Kahvila-toimistorakennus käsittää paitsi viihtyisän ja toimeliaan kahvilan myös pienimuotoisen museokaupan sekä museon kirjaston, arkiston ja henkilökunnan työhuoneet.

Vuoden 1999 kesäkuusta lähtien museossa on ollut ammatillinen museonjohtaja. Särestö on siirtynyt jatkuvuuden ja suunnitelmallisuuden aikaan.

Museonjohtajan työ alkoi museon fyysiseen olemukseen perehtymisellä. Tehtävien moni-ilmeisyys paljastui oitis. Pieniä ja isompiakin korjauksia tehtiin ensimmäisenä vuotena ja vielä toisenaikin, ja niitä on tiedossa vastaisuudessaakin. Teosvarasto oli sanan varsinaisessa merkityksessä varasto. Koko varasto siivottiin. Siinä näkyi työn jälki heti, kun edes suurimmat jätekasat oli raivattu. Lattiat maalattiin, jotta sementtipöly saatiin aisoihin. Teosseinämiä ripustettiin lisää ja lasitetuille teoksille rakennettiin hyllyt, asennettiin vaahtomuovit ja kas, taideteokset olivat oikeaoppisesti hyvässä järjestyksessä. Pieni teosvarasto tuntui saaneen lisätilaa siivouksen ja järjestyksen ansiosta. Pölyttömyydestä huolehditaan jatkuvasti ja seurataan muutoinkin teosvaraston teosten olosuhteita ja kuntoa.

Vuosi 2000 oli Reidar Särestöniemen juhlavuosi. 75-vuotisjuhlanäyttely järjestettiin Keravan museossa. Juhlavuosi näkyi Särestössäkin. Toukokuussa vietettiin syntymäpäiväjuhlia. Samalla kun juhlayleisö tutustui näyttelyyn,

kertoi taidehistorioitsija Juha Ilvas Reidar Särestöniemen maailmasta ja taiteesta. Lapin Kamariorkesterin muusikot Lennart Palas ja Markku Moilanen juhlistivat päivää sooloesityksillään. Reidar Särestöniemen kuolinpäivänä muistojuhlissa esiintyi koko Lapin Kamariorkesteri John Storgårdsin johdolla.

Museon toimintasuunnitelmia tehdään pitkälle eteenpäin. Näyttelyjen kokoaminen on kurinalaista ja tietyn idean ympärille rakentuvaa. Askeettisen ripustuksen ansiosta Reidarin teokset saavat tarvitsemaansa tilaa ympärilleen viemättä tehoa toisiltaan. Näyttelyt vaihdetaan kerran pari vuodessa. Vuonna 2000 alkanut väriteema jatkuu nyt toista näyttelyvuotta; *Reidarin punaisella* aloitettiin, ja tämänkertaisen näyttelyn kantavan värin mukaisesti nimi on nyt *Reidarin sininen*. Museosäätöön omista kokoelmista on konservaattorin toimenpitein saatu mielenkiintoisia ja näyttelykelpoisia teoksia. Lokakuun lopussa ripustetussa näyttelyssä on myös muutama teos eräästä yksityiskokoelmasta.

Näyttelyn vaihtaminen on luku sinänsä. Vaihto on toteutettava hiljaisena aikana, sillä museo on avoinna joka päivä. Mutta juuri kun on päätetty aloittaa operaatio ja väki varattu paikalle, voikin tulla vesi- tai räntäsade, jolloin teoksia ei liikutella mihinkään; on pakko jäädä odottamaan parempaa päivää. Isokokoisia teoksia kuljetellaan eli kanniskellaan satoja metrejä ulkoilmassa muhkuraisia polkuja pitkin. Kaikesta huolimatta teoksia on rajattu iloisella mielellä suun-

Särestöniemi-museon Gallerian päädyssä on Reidarin omakuva. Kuva: Sauli Koski/ Studio Tunturi-Lappi Oy.

taan jos toiseen; se mikä valopöytäsuunnittelussa näytti hyvältä, ei toimikaan oikeasti, joten teos pois ja uusi katselmus. Lopulta kukin teos asettuu paikalleen, ja ripustukseen osallistuneet tuntevat onnistumisen iloa.

Museon näyttelyelämä on huomattavasti monipuolistunut. Kahvilan vaihtonäyttelyt kestävät kuu-kauden kukin, ja taiteilijoiden taso-vaatimus on nostettu museon arvoiseksi. Näyttelyt huomataan, ja ne houkuttelevat vierailijoita museoon. Tämän vuoden valovoimaisimmista taiteilijoista mainittakoon esimerkkeinä Inari Krohn ja Markku Keränen.

Vanha Särestö liittyi saumattomasti museokokonaisuuteen vapauduttuaan asuinkäytöstä heinäkuussa 2000. Särestöniemi-museo näyttää siis kokonaisuutena yhden taiteilijan elämänkaaren. Museolle antaa aivan syvyytensä, kun samalla kun perehdytään taiteilijan tuotantoon on mahdollista nähdä ja aistia ympäristöä, jossa hän on vaikutelmat ja kuvat sieluunsa ammentanut. Näin tai-

teilijan teoksia voi paremmin ymmärtää.

Vanhan Särestön runsas esi-neistö on Museoviraston avustuk-sen turvin ja Jyväskylän yliopiston museologian laitoksen myötävai-kutuksella suurelta osin dokumen-toitu. Opiskelija Satu Savimäki on täyttänyt jo kahdeksansadan nu-meroimansa esineen inventointi-kortin.

Lapin yliopiston taiteiden tie-dekunnan kanssa toteutettiin museopedagoginen projekti. Projek-tiin osallistui Kittilän lukion ja Ou-lun Toppilan lukion opiskelijoita. He tutustuivat kaikilla aisteillaan Reidarin taiteeseen ja Särestön at-mosfääriin. Elämyksensä he puki-vat taipumustensa mukaisesti joko visuaaliseen tai kirjalliseen muo-toon. Elo-syyskuun vaihteessa pi-detty taideleiri oli todellinen voi-mainponnistus museon pienelle henkilökunnalle. Kaikki saatiin

onnistuneesti läpi, ja palaute on ollut innostuneen myönteistä.

Musiikki on ollut Särestössä pääosassa siinä vaiheessa, kun mu-seolla ei ollut kuvataiteen ammatti-laista. Konsertit ovat mukana edelleenkin Särestön Kamari-konsertit -yhdistyksen järjestämä-nä.

Merkittävä virstanpylväs oli vi-rallinen päätös, että museo täyttää valtionapukriteerit. Museon tule-vaisuuden tavoitteena on vieras-ateljee, johon niin kotimaiset kuin ulkomaiset taiteilijat voivat tulla työskentelemään ja nauttimaan Sä-restön ainutlaatuisesta hiljaisuu-den atmosfääristä. Paljon on tehtä-vä tämän päämäärän saavuttami-seksi, mutta sitä kohti on helppo suunnistaa. Voin hyvin sanoa, että saan työskennellä sisäisesti rik-kaan ja merkittävän museon johta-jana. ■

Luetteloijana Vanhassa Särestössä

SATU SAVIMÄKI ■ Vanhan Särestön inventoinnin aloitin 2. heinäkuuta viime kesänä. Ensin kävin läpi pirtin, jonka jäl-keen siirryin keittiön puolelle. Esi-neistöä on erittäin runsaasti, tu-hansittain. Yksinpä pirtin pöydillä ja seinillä on satoja esineitä, esi-merkiksi Anton Särestöniemen kel-lokokoelma käsittää 349 kelloa. Tä-män lisäksi arkuista, lipastoista ja keittiön kaapeista löytyy paljon ta-varaa. Esineiden ikäjakauma on varsin laaja: vanhimmat ovat 1800-

luvun puolelta, uusimmat 1990-lu-vulta. Tiettävästi talon vanhimmat esineet ovat piimäleili vuodelta 1871 ja kantele. Kokonaisuus on kaikesta huolimatta harmoninen, uusi ja vanha täydentävät toisiaan.

Anton Särestöniemi oli keräili-jäluonne, mikä selittää esineiden runsauden. Keräilykohteena olivat muun muassa kellot, miekat, puu-kot, ompelukoneet ja muut kodin-koneet ja tarve-esineet. Särestönie-mi ei kuitenkaan millään lailla jär-

jestellyt tai listannut kokoelmiaan; saatuaan uuden kellon hän hakkasi sille naulan seinään ja ripusti, siinä kaikki. Jokaiselle esineelle oli tarina: hän otti seinältä jonkin esineen ja selitti vieraalleen mistä oli sen löytänyt. Kaikkea muuta hän myönsi keräilevänsä muttei kelloja. Hämmästyneelle kuulijalle Särestöniemi selitti poimineensa ne Kaukosen kylän ojista kauppamatkallaan. Etelän ihmiset Lappiin tullessaan huomasivat Rovaniemen korkeudella, että eihän täällä kelloja käytetä vaan eletään auringon mukaan. Rovaniemen maalaiskunnassa Lohinivan kohdalla matkustavaiset sitten Särestöniemen mukaan alkavat pohtia, mitä heidän oikein pitäisi tehdä, ja Kaukosen kylään ehdittyään he avaavat auton ikkunat ja heittävät omatkin kellot pois – on aika olla lomalla...

Kun inventoin esineitä, puhdistin ne ensin pehmeällä harjalla. Sen jälkeen täytin joka esineestä kaksipuoleiselle lomakkeelle tarkat luettelointitiedot. Kukin esine saa lisäksi diaarionumeron, joka myös maalataan, kirjoitetaan tai ommellaan siihen. Rautaesineet käsittelin parafiiniöljyllä, jotta ne säilyisivät paremmin ja näyttäisivätkin paremmilta. Luettelointityö on siis manuaalista, tiedot digitoidaan myöhemmin. Inventointia tein kaikkiaan parin kuukauden verran, ja sitä on tarkoitus jatkaa toukokuussa 2002. ■

MERJA ULVINEN

Runo Särestölle

Tästä portista sinä pääset, maailmaani.
Maailmastani maailmaani.
Kävele polkua. Samaa jota minä kävelin.

Näitkö samaa kuin minä?
Tuon kiven. Pienen jonka huomasin jo eilen. Tuo oksa kaartuu kauniisti.

Kuuletko samaa kuin minä?
Hiljaisuutta. Omat ajatukseni. Värit puhuttelevat minua.

Haistatko saman?
Metsää. Sammalta, puuta, vapautta ja puhtautta.

Talvi tulee. Se tulee tänne aina ensin.
Kokonaan.

Tästä alkaa pimeä mielettömän pitkä talvi.

Käänny takaisin.
Sammal, puu, vapaus ja puhtaus.
Hiljaisuus, ajatukset, kaunis vihreä.
Tuttu kivi ja oksa.

Olet jälleen portilla. Katson sinua korkealta.

Hyvästelen metsän. Nähdään keväällä kun valo tulee takaisin.

Astu portista minun maailmaani.

Täällä minä synnyin ja vartuin.
Täältä lähdin ja tulin aina tänne takaisin.

Täällä elin ja tein. Kuuntelin, katselin ja ajattelin
tänne jäin.

Tämä on portti minun maailmaani. Maailmasta maailmaani.

Muinaisia asumuksia – kivikauden arkkitehtuuria pohjoisessa

RAUNO VAARA

■ Tarkastelen tässä artikkelissa kivikauden lopun asumusjäänteitä, asumusten mallintamiseen liittyvää problematiikkaa ja kivikauden asumusten mahdollista rakennetta. Artikkelin arkeologinen aines on peräisin Yli-Iistä Kuuselankankaan ja Purkajasuon Korvalan myöhäiskivikautisilla asuinpaikoilla suoritetuista kaivauksista.

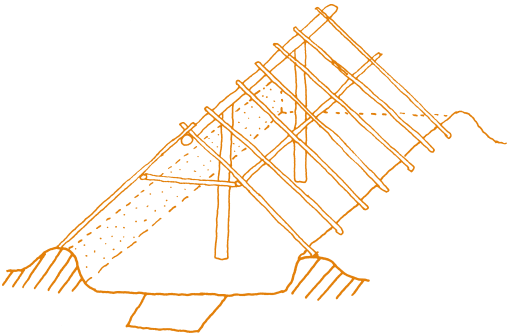
MALLINTAMISEN PROBLEMATIIKKA JA ARKEOLOGISET JÄÄNTEET

Kivikauden asumusten olemus on säilynyt arvoituksena, koska kaivaustutkimuksissa havaitut vähäiset jäänteet eivät suoranaisesti selitä niiden rakennetta. Arkeologisissa tutkimuksissa ei, poikkeustapauksia lukuun ottamatta, löydetä konkreettisia jäänteitä asumusten seinä- tai kattorakenteista. Kaivauksissa tutkitaankin lähinnä asumusten lattiatasossa esiintyviä ilmiöitä. Vähäisten jäänteiden vuoksi ei asumuksen uudelleen rakentaminen, *rekonstruointi*, ole käytännössä mahdollista. Nykyään luodut "kivikauden asumukset" ovat vain hypoteettisia malleja muinaisista rakenteista, ja ne edustavat käytössä olevaan tietoon perustuvia *mahdollisia* rakenteita. Nämä mallit voivat parhaimmillaan olla todennäköisiä esityksiä, eikä "aidon" kivikauden asumuksen uudelleen luominen ole mahdollista.

Näkyvin maanpäällinen osoitus kivikautisten asumusten olemassaolosta ovat niille aikoinaan kaivetut sijat, jotka nykyään erottuvat noin puoli metriä syvinä vallin ympäröiminä ja aluskasvillisuuden peittäminä painanteita. Maastam-

Kuva 1. Hirsirakenteisen kivikauden asumuksen mallinnos. Piirroksel: Rauno Vaara.

Kuva 2. Paalu-orsirakenteisen kivikauden asumuksen mallinnos.

me tunnetaan noin 3 200 tällaista asumuspainannetta, joista tuhatkunta sijaitsee nykyisen Tervolan kunnan alueella. Yli-listä painanteita tunnetaan yli kolmesataa. Painanneasumusten lisäksi on muinoin ollut maan pinnalle rakennettuja asumuksia, joiden jäännöksiä on vaikea havaita ilman arkeologisia tutkimuksia. Tässä artikkelissa käsittelemme asumuspainanteita ja niiden muinaisia rakenteita.

Keskeinen kaivauksissa havaittava muinaisesta asumuksesta kertova ilmiö on ns. lika- eli kulttuurimaa. Se muodostuu tulisijasta le-

vinneestä noesta ja tuhkasta, ruo- antähteistä, maatuneista asumusrakenteista ja ylipäänsä kaikesta maatuovasta ja hajonneesta aineksestä mitä asuminen on tuottanut. Kulttuurimaan laajuus vaihtelee suuresti, mutta eräissä tapauksissa se saattaa kattaa koko asumuksen pohja-alan antaen siten kuvan lattia-alan muodosta. Lattia-alan muoto onkin useimmiten tärkein kaivauksista saatava viite, jonka perusteella asumuksen olemusta voidaan hahmottaa. Toinen merkittävä on paalunjälkikivi, jotka niin ikään kertovat lähinnä pohja-alan muodosta ja tukipuiden sijoittumisesta. Yli-lin tapauksessa ei paalujen upottamisesta ole niin selkeitä merkkejä, että sitä voitaisiin käyttää hyväksi asumusten olemusta etsittäessä.

Yli-lin Kuuselankankaalla kyettiin lattiataason muoto määrittelemään kulttuurimaan perusteella kolmessa tutkitussa asumuksessa, jotka ajoittuvat keramiikan tai muun löytöesineistön perusteella kampakeraamisen vaiheen lopulle tai asbestikeraamiseen vaiheeseen. Eri asumuksista otetut näytteet on kalibroitu aikavälille noin 3900 – 3100 eKr. Asumuspainanteissa 15, 16 ja 18 lattia-alan muodot määriteltiin soikeiksi ja suorakaiteenomaisiksi, ja niiden koot olivat 8 x 5 ja 8 x 11 m. Asumuksissa on usein ollut kaksi oviaukkoa, jotka ovat sijainneet asumuksen päädyissä tai pitkällä sivuilla.

Yli-lin Purkajasuon Korvalan kivikautisella asuinpaikalla tutkimuksessa poikkeuksellisessa asumuspainannejonossa oli viisi toisiinsa yhdistettyä asumusta. Tässä mainitut

tiedot liittyvät kompleksin itäiseen asumukseen, jonka tutkimisen jälkeen siitä laadittiin konkreettinen asumusmallinnos. Likamaa-alueiden selkeyden vuoksi asumuksen lattia-alan koko ja muoto kyettiin määrittelemään vaikeuksitta. Asumuksen sisäänkäynti oli kooltaan 1,20 x 1,20 m, ja se johti miltei neliömäiseen huoneeseen, jonka koko oli 7,4 x 6,6 m. Tästä huoneesta johti lyhyt ja leveä käytävä asumusjonon seuraavaan huoneeseen. Eteläseinämällä esiintyi mahdollisia ristiin menevien hirsien jättämiä anomalioita. Pohjoisseinämältä löydetyt tuohenjäänteet voivat olla peräisin asumuksen katteesta. Kauttaaltaan asumuksen pohja-alalla esiintyi orgaanisen materiaalin jälkeensä jättämä kerrostuma, mikä viittaa ilmeisesti paikalleen maatuneeseen lattiaan. Arkeologisen aineiston perusteella kyseessä näyttää olleen nelinurkkainen hirsirakenteinen asumus.

Yli-Iin muinaisjäännöskantaan sisältyy eräs erikoistapaus, jonka avulla saamme tietoa siellä käytetyistä materiaaleista ja tekniikoista. Purkajansuon hapettomiin pohjakerroksiin on säilynyt kivikaudella käytettyjä liisteaitoja ja liistekatiskoja. Vaikkakaan löydöt eivät suoranaisesti tuo lisävalaistusta asumusten rakenteisiin, ne kertovat konkreettisesti tuolloin käytetyistä materiaaleista, koivusta, koivuntuohesta ja männystä.

ASUMUSTEN RAKENNE

Peruslähtökohtana asumusten rakenteen selvittämisessä ovat kaivauksissa dokumentoidut soikeat ja suorakaiteenomaiset lattia-alat ja

niihin sopiva vähän merkkejä jälkeensä jättävä perusrakenne.

Perusrakenteista parhaiten Yli-Iin kaivaustuloksia selittävät paalujen ja orsien varaan perustuva rakenne ja hirsirakenne. Metsästäjäkalastajakulttuurien piirissä tyypillisin hirsirakenne on malli, jossa katto nousee matalan, puolesta metristä metriin olevan hirsikehän päältä (kuva 1). Paalu-orsirakenne muodostuu lähinnä asuinkuopan ylitse rakennetusta katosta (kuva 2). Pitkulaisiin asumusjäänteisiin on helppoiten yhdistettävissä harjakatto, joka luonnonkansojen rakenteissa on yleensä tuettu keskuspaalujen tai seinälinjoilta nousevien tukien varassa lepäävällä harjahirrellä. Katemateriaaleista tuohen suosio oli luonnonkansojen keskuudessa ylivoimainen, ja Purkajansuon suolöytöjen perusteella voidaan ajatella sitä käytetyn kala-aitojen sidosten ohella kivi-kauden asumusten katemateriaalina. Tuohen lisäksi lämmönesteenä voidaan käyttää maa-aineksia, joista esimerkiksi lappalaisten keskuudessa suosituin on turve. Nyt esitellyt rakenteet eivät ole varsinaisesti sidoksissa mihinkään tiettyyn katemateriaaliin, vaan perusrakenne on sovellettavissa useiden eri kateaineisten käyttöön.

KIERTÄVÄ KIVIKAUDEN MIES

Kaivaustutkimusten ja etnografisen aineiston avulla voidaan hahmottaa kivikauden elämäntapaa, joka on lyönyt leimansa asumisen ja asumusten luonteeseen. Kaivaustutkimukset osoittavat kivikauden ihmisen elämän Pohjois-Suomessa perustuneen metsästyks-

seen, kalastukseen ja luonnonanti-
mien keräämiseen. Maanviljelyyn
tai karjanhoitoon viittaavaa materi-
aalia ei tunneta täkäläisiltä asuin-
paikoilta. Tällainen elämäntyyli pe-
rustuu ravinnon hankkimiseen
kulloinkin suotuisimmilta paikoil-
ta. Käytännössä väestön oli liikut-
tava riistan ja kalan perässä. Näin
eläneistä luonnonkansoista tiede-
tään, että pyyntimaat oli tarkoin
jaettu eri sukujen kesken. Esimer-
kiksi Petsamon Suonikylän koltista
Semenovin perheellä oli sukumail-
laan kuusi erillistä asuinpaikkaa,
joissa oleskeltiin pyynnin kannalta
otollisimpina aikoina. Tämän lisäk-
si heillä oli seitsemäs asunto suvun
yhteisessä talvikylässä. Metsästyk-
seen ja kalastukseen perustuva elä-
mäntapa ei siis ole päämäärätöntä
vaeltamista ympäri erämaita. Asu-
tus ei ehkä ollut ympärivuotista
tietyllä paikalla vaan pikemminkin
tietyllä alueella.

Pohjoisen muinaisissa jokisuis-
toissa on luulöytöjen perusteella
hylkeenpyynti ollut merkittävä ra-
vinnontuottaja. Jokien alajuoksuil-
le muodostuikin laajoja asumus-
ryppäitä, kivikauden kyliä, jotka
kaikesta päätellen olivat heimon
yhteisiä talviasuinpaikkoja ja hyl-
keenpyynnin tukikohtia. Talviky-
lästä perheet oletettavasti lähtivät
keväällä omille pyyntimailleen ko-
koontuakseen jälleen kylmän vuo-
denajan tultua yhteiseen talviky-
lään. Tällaista elämäntapaa kutsu-
taan *pyyntikierroksi*, joka muo-
toutuu kunkin alueen tarjoamien
ravintoresurssien mukaiseksi. ■

Kadonnutta tinaa etsimässä

MIKA SARKKINEN ■ Vanhasta tinakäsityöstä puhuttaessa nousee mieleen joko saamelainen tinalankatyö, tinurien tekemä talousastioiden sisäpinnan tinaaminen tai tinanvalajien ammattimainen käsityö, talousastioiden valmistaminen. Rahvaan rikas mutta pienimuotoinen tinanvaluperinne on jäänyt vähemmälle huomiolle. Syistä suurin lienee kooltaan vähäisten ja arkipäiväisten tinaesineiden lähes kertakaikkisen katoaminen vuosisatojen kuluessa. Jäljet on kuitenkin kiveen kaiverrettu.

TINASTA

Tina on valuominaisuuksiltaan parhaita metalleja. Paitsi helposti sulavaa se on sulana myös helposti juoksevaa ja täyttää muotin hyvin. Nykyteollisuus hyödyntääkin tinaseosten valuominaisuuksia tarvittaessa mittatarkkoja valoksia. Kun hyviin valuominaisuuksiin yhtyvät vielä hyvä kiillotettavuus, melko hyvä ilman- ja vedenkesto sekä suhteellinen edullisuus, se on luonnollisesti ollut suosittu jalometallien korvike etenkin vähemmän varakkaan rahvaan keskuudessa.

Kuten uudenvuoden tinojen kanssa tuhranneet tietävät, ei tinan saaminen sulaksi ole kummoinenkaan konsti. Puhtaan tinan sulamispiste on noin 232 °C ja valulämpö 280–320 °C. Lyijyn sulamispiste on hieman korkeampi, noin 327 °C, jota pidetään lyijyseosten keskimääräisenä sulamislämpönä. Tina-lyijyseosten sulamislämpötila vaihtelee kuitenkin seoksen mukaan ja on 185–262 °C.

Normaalioloissa ei tinan kestävyys ole ongelma. Sen sijaan lämpötilan laskiessa alle 18 °C:n tina

muuttuu hitaasti jauhomaiseksi ns. harmaaksi tinaksi. Muutosnopeus kasvaa lämpötilan laskiessa. Reaktioon liittyy myös tinan laajeneminen, jolloin sen tiheys vastaavasti pienenee. Näin tinaesine vähitellen haurastuu ja lopulta rikkoutuu. Ensimmäinen silmin havaittava merkki tästä *tinaruttona* tunnetusta ilmiöstä ovat esineen pinnalle ilmestyvät pienet harmaat täplät. Altteimpia tinarutolle ovat puhtaimmat tinat, sen sijaan tinaliijyseosten kestävyys on hieman parempi. Tinarutto lieneekin merkittävän syy säilyneiden tinaesineiden niukkaan määrään. Oikea paikka vanhojen tinaesineiden säilyttämiseen on asuinhuone, ei ulkoverasto.

Tinaa esiintyy luonnossa harvakseltaan. Suomessa se on ollut tuontitavaraa. Ensimmäiset tiedot Lappiin tuodusta tinasta ovat peräti rautakauden lopulta. Norjalaisessa *Vesilaaksolaisten saagassa* mainitaan saamelaisten saaneen tinaa ja voita palkaksi norjalaiselta 800-luvulla eläneeltä suurmieheltä Ingemundilta. Saaga tosin on ilmeisesti vasta 1300-luvulla kirjoitettu. Noihin aikoihin tinaa tiedetään tuodun Suomeen Saksan Danzigista ja Englannista. Tina-astioita on viimeistään jo tuolloin ollut paitsi kirkollisessa käytössä myös vauraimmalla väestönosalla.

Eräiltä Etelä-Suomen kaivauksilta on tavattu rautakauden lopulle ajoittuvia tinaesineitä. Aivan niin varhaisia tinalöytöjä ei Pohjois-Suomesta ole. Pohjois-Ruotsin kätkö- ja uhrilöydöistä niitä kyllä tunnetaan jo rautakauden lopulta 1100–1300-luvuilta. Keskiaikaisia

tai aivan uuden ajan alkuun ajoittuvia tinaliijylöytöjä on toki täältäkin. Keminmaan Valmarinniemen keskiaikaisen kirkon kaivauksissa on tavattu heikkoja merkkejä tinaesineistä, mutta esineet olivat jäljellä enää jauheena. Rovaniemen kirkon länsipuolisen Pullin- eli Korkalonniemen kaivauksissa 1960 löytyi ilmeisesti keskiaikainen tinasormus. Rovaniemen Ylikylän kaivauksissa on tavattu suorakaiteen muotoisia ja pyöreitä hihnaheloja, joista osa on nähtävissä Lapin maakuntamuseon perusnäyttelyssä yhdessä Korkalonniemeltä löytyneen valimen kanssa. Kemin keskiaikaisen kirkon edustalla olleen Kemijoen Haminasaaren tutkimuksissa 1947 tavattiin lähes nelikiloinen liijyharkko. Isohaaran voimalaitoksen aiheuttama vedenpinnan nousu peitti alleen markkinapaikan, joka on ollut käytössä viimeistään 1500-luvulta aina vuoteen 1865 saakka. Vaikka liijyharkon ikää ei tarkemmin tunneta, se on konkreettinen osoitus kaupateistä, joita pitkin tina ja liijy pohjoiseen kulkeutuivat.

VALINKIVISTÄ JA VALAMISESTA

Osoituksena kansanomaisen tinanvalun kerrallisesta kukoistuksesta ovat lukuisat valinkivet, joita yksinomaan Kansallismuseon kokoelmissa on runsaat 300 kappaletta. Kaikkiaan maamme museoiden kokoelmissa olevien valinkivien määrä lähenee puoltatuhatta. Enimmät valimet ovat Etelä-Suomesta kokoelmiin kulkeutuneita, mutta Lapista, Pohjanmaalta ja Kainuusta löydettyjä on kirjoittajan

tiedossa noin 170, näistä 24 Lapista. Kivisten valinten lisäksi on muotteja muokattu myös puusta, luusta tai sarvesta. Näitä ei ole juuri säilynyt, sillä ajan hammas hienontaa eloperäisen aineen kiveä paremmin.

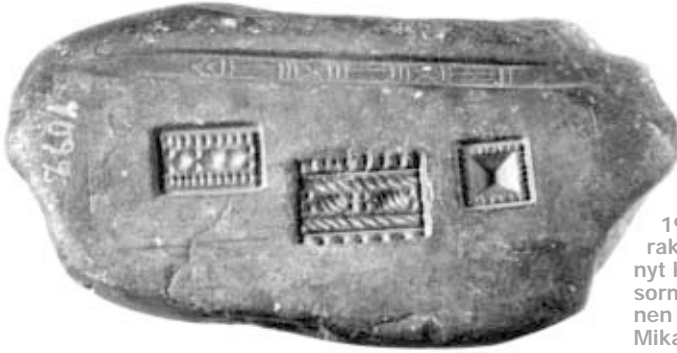
Valinkivet ovat yleensä hyvin käteen istuvia, litteitä ja ainakin yhdeltä pinnaltaan tasaisia luonnokiviä, joihin on kaiverrettu valettan esineen muotoinen syvennys eli *kaava*. Yhteen kiveen kaiverrettujen kaavojen määrä vaihtelee yhdestä jopa pariinkymmeneen; keskimääräinen muottien määrä yhdessä valimessa on kolmen tienoilla. Käytetyimpiä kivilajeja ovat erilaiset kerrokselliset hiekka- ja savi- kivet sekä liuskeet ja vuolukivi. Yhteistä näille on rakenteen hienorakeisuus ja aineksen pehmeys, jotka mahdollistavat kaavojen kaivertamisen. Kovin suurta kuumuutta kyseiset kivilajit eivät kestä. Tina-lyijyseosten valamislämpötila on kuitenkin niin alhainen, että muoteilla on voitu tehdä 20–40 valua.

Säilyneet valimet ovat itse asia- sa vain valinten osia. Vaikka tinan valaminen avoimeen muottiin on eräissä tapauksissa mahdollista, on valimiin liittynyt yleensä yksi- tai useampiosainen vastakappale, ns. *hattu*. Erään ruokolahtelaisen tinakoristeisen vyön tinahelojen takana ovat havaittavissa valun aikana syntyneet puunsyiden jäljet. Tämä osoittaa, että helan koristeellinen näkyville tuleva pintakuvio on kaiverrettu ilmeisesti kiveen, mutta hattuna on ollut puinen vastakappale. Samanlainen käytäntö on havaittu muutamissa Pohjois-Ruotsista löydettyissä keskiaikaisissa tai

rautakauden lopulle ajoittuvissa tinaesineissä. Virosta on säilynyt peräti muistitietoa muoteista, joissa eri muottiaineita on vastaavalla tavalla yhdistetty.

Kulloinkin käytettyjen muottien rakenteeseen on vaikuttanut halutun esineen muoto. Esimerkiksi rengassolkia valettaessa on kaava voitu kaivertaa yhdessä valukanan kanssa vain yhteen muottinosaan. Näin vastakappaleeksi on käynyt pelkkä tasainen kivi- tai puulevy. Tällaisia valinkiviä on käytetty pystyasennossa. Helojen ja nappien takapinnalla on yleensä jonkinlainen kiinnittämisessä tarvittava uloke. Se voi olla esimerkiksi kiinteä reiällinen korvake tai suora tappi, joka on kiinnitetty hihnan läpi kotkaamalla sen pää niitin tapaan. Kiinnikkeellisiä valoksia varten on yleensä tarvittu kolmi- osainen muotti, jonka esineen etupinnan kaavan sisältämä muottinosa on valettaessa ollut makaavas- sa asennossa. Säilyneistä valinkivistä voi harvoin päätellä suoraan millainen muotti on ollut kyseessä. Valinkivissä on joskus useiden erilais- ten esineiden kaavoja. Haluttua esi- nettä valettaessa on sama valinkivi voinut olla joko pysty- tai vaaka- asennossa, sen mukaan millainen valettavaksi aiotun esineen raken- ne on ollut.

Tinan sulattamiseen on käytetty avointa ja matalareunaista rau- taista valinkauhaa, siis pitkälle sa- manlaista kuin nykyäänkin. Tina on mahdollista sulattaa myös puisessa valinkauhassa tai -lusikassa asetta- malla kauhaan hehkuvia kekäleitä. Keino tunnetaan niin Lapista kuin itäisiltä sukukansoilta.

Tornion Yli-Vojakkalan Heikanojan siltaa 1900-luvun alussa rakennettaessa löydynt koristehelejen ja sormuksen keskiaikainen valinkivi. Kuva: Mika Sarkkinen.

VALOKSISTA

Yksittäisten valinten ajoittaminen tapahtuu tunnistamalla sillä valettu esine ja etsimällä sille tavalla tai toisella ajoitettu vastine. Ongelmalliseksi tämän tekee se, että esinevastineita kaavoille tunnetaan hyvin vähän, ajoitettuja vielä vähemmän. Toinen ongelma on se, että tietyt esinemuodot ovat voineet olla hyvinkin pitkäikäisiä. Esimerkiksi saamelaisten perinteisten pukujen ja asusteiden metallikoristeet ovat voineet säilyttää keskiajalta peräisin olevan muodon tähän päivään lähes muutoksitta. Niinpä ajoitukset jäävät usein varsin väljiksi.

Lapin 24 valimesta peräti kahdeksan on Rovaniemeltä. Utsjoelta ja Ylitorniosta on molemmista neljä, Kemijärveltä ja Tornioista kaksi. Yhden valimen kuntia ovat Kittilä, Kolari ja Pello. Lisäksi yhden sanotaan löytyneen Rovaniemen ja Tervolan väliltä. Vaikka kyseessä on suhteellisen pieni määrä valimia, niiden sisältämät kaavat edustavat leveää rintamaa niin ajallisesti kuin esinetyyppiensäkin osalta. Yksittäisiä kaavoja Lapin valinkivissä on kaikkiaan 64, jotka voidaan koristellun, muodon yms. perusteella jakaa

peräti noin 40 eri tyyppiin. Yleisimpiä esineryhmiä ovat koristehelat, korut, napit ja soljet.

Ikäryhmittäin kaavoja tarkasteltaessa havaitaan, että niillä valmistetut esineet heijastelevat ennen muuta pukeutumissa tapahtuneita muutoksia. Vanhimpien valinten kaavat ovat enimmäkseen erilaisten koristehelejen kaavoja. Keskiajalla oli varsin yleistä koristella vaikkapa vyöt metallisilla laatta- tai nappimaisilla heloilla. Saamelaisten tinävoissä perinne on jatkunut meidän päiviimme, mutta se on ollut myös suomalaisten käytössä. Konservatiivisena pukualueena tunnetussa Karjalassa käytettiin tinakoristeisia voita vielä 1800-luvun puolella. Erilaisia vyöheloja on valettu ainakin kahdeksalla Lapista löydettyllä valimella. Näistä vanhimmat ovat keskiaikaisia tai aivan rautakauden lopulta. Muutamat ovat koristeaiheidensa, mm. kolmitorniaihe, perusteella selvästi saamelaisiin yhdistettäviä valimia. Erällä koristehelatyypeillä on kaavavastineita etelämpää Suomesta.

Sormuskaavoista vanhimpia on Tornioista tavatun valimen yksin-

kertainen viivakoristeinen nauhasormus. Se ajoittuu keskiajan lopulle tai viimeistään 1500-luvulle. Sormukset koristeltiin erilaisin viivasommitelmin. Pistekoristelua tavataan yleensä vain kantasormusten kannassa. Sormuskaavoja on myös Tervolan ja Rovaniemen väliltä löydettyssä valimessa. Kemijärveläisessä valimessa on yksi kaava herttariipusta varten.

Rahvaan pukeutumisessa tapahtui 1600-luvulta alkaen muutos, joka 1700-luvun kuluessa toi napit kansanomaiseen pukuparteen. Valtaosalla 1700- ja 1800-lukujen valinkivien kaavoista onkin tehty erilaisia nappeja. Käytetyimmät koristeaiheet olivat joko aivan keskellä olevat tai kiekon reunaa kiertävät kohopisteet. Yhtä runsaasti esiintyy myös viivakoristetta. Se joko kiersi reunan suuntaisena tai muodosti säteittäisistä viivoista koostuvia erilevyisiä rengasvyöhykkeitä. Runsaasti olivat myös erilaiset piste- ja viivakoristeiden yhdistelmät.

Paidan tai mekon etuhalkion sulkimena on käytetty erilaisia vaatesolkia. Kansankulttuurinsa puo-

lesta omaleimainen Tornionlaakson alue tulee esille myös valimis- ja Tornion Törmästä on Pohjois-Suomen ainoa tunnettu sydämenmuotoisen kruunukoristeisen soljen kaava. Se ajoittuu 1700-luvulle. Alueen omaleimaisuutta korostaa samantyyppisen kaavan esiintyminen myös eräässä Ruotsin Matarengista löytyneessä valinkivessä.

T. I. Itkonen on julkaissut Utsjokelta peräisin olevan valimen, jonka hän kuvatekstissä mainitsee tina-nastan muotiksi (Suomen lappalaiset vuoteen 1945, osa 1, s. 463). Kyseessä on kuitenkin leveäkehäisen rengassoljen valinkaava. Solkityypin ja sen koristelun lähtömuoto on löydettävissä Pohjoismaissa 1500–1600-luvuilla käytössä olleesta ns. kirjainkoristeisesta renessanssisoljesta. Kaavan solkea voisi luonnehtia sen saamelaisuutteen muotoon, jossa aakokset ovat muuttaneet joko muotoaan tai korvautuneet saamelaisilla symboleilla. Läheisin esinevastine kaavalle on tavattu Savukosken Mukalan 1600-luvun alkuun ajoittuvasta saamelaiskalmistosta. Sieltä löytyi vastaavanlaisella koristelulla varustettu pronssisen kehäsoljen katkelma.

Vyönsolkia on valmistettu kahdella valimella. Ylitornion Pekanpäästä on 1600- tai 1700-luvulle ajoittuvan paljinsoljen kaava. Rovaniemen Keskioikaraisen valimen neliömäinen kaava ajoittunee hieman nuoremmaksi, ehkä kuitenkin jo 1700-luvulle.

Rovaniemen Meltausjoen ylisiltä Hepokosken lappalaishylän paikalta löydetyksi mainitussa valimessa olevalle ristille on läheisiä,

Olli Räisänen Kemijärveltä löytämä ja vuonna 1912 Kansallismuseon kokoelmiin kulkeutunut nappimuotti 1700- tai 1800-luvulta. Kuva: Mika Sarkkinen.

joskaan ei suoria, vastineita Ruotsin Lapin uhri- ja kätkölöydöissä, joten se ajoittune rautakauden lopulle, n. 1000–1300 jKr. Kylän paikkaa ei ole myöhemmin onnistuttu paikantamaan. Ilmeisesti yhtä iäkkäitä ovat Ylitornion Kainuunkylän valin kukkaa muistuttavine kaavoineen sekä Kolarin valin pyöreitä koristeheloja varten. Keskiaikaisia koristehelöjen valimiat ovat Tornion Ylivojakkalan ja Oravaisensaaren, Rovaniemen Korkalonniemen sekä Rovaniemeltä ilman tarkempia paikkatietoja oleva valin.

TINANVALANNAN JA TINAN KATOAMINEN

Pienten tinaesineiden valamisen varhaisimmat vaiheet ajoittuvat rautakauden lopulle ja keskiajalle, yleisimmillään se oli 1700-luvulta 1800-luvun puolimaihin. Tuon jälkeen kaupunkilaisuusmuoti ja valmisvaatteet jälleen muuttivat ja yhtenäistivät pukeutumista. Aiempaan kansanomaiseen pukuparteen kuuluvista metallisomisteista luovuttiin. Hinnaltaan edullisia solkia, nappeja ja muita pieniä arkiesineitä alkoi ilmestyä myyntiin. Näin teollisesti valmistetut tuotteet korvasivat aiemmin itse tehdyt esineet.

Oma osansa säilyneiden esineiden niukkuuteen on tinan alttiudella tinarutolle. Tämä ei kuitenkaan riitä selittämään sitä, että keran valetut esineetkin ovat lähes tyystin kadonneet. On muistettava, että tina, lyijy ja niiden seokset ovat vaivatta valettavia, helposti kierrätettäviä. Kun muoti muuttui ja pukuparteen kuuluvat metallihilut tulivat vanhanaikaisiksi, ne sa-

nammukaisesti valettiin uuteen muottiin. Monet hihnojen ja voiden koristehelat ovat saaneet uuden elämän nappeina tai kengänsolkina.

Oma osansa esineiden häviämiseen on myös tuliaseilla, jotka tulivat käyttöön 1300-luvulla. Niiden käyttö levisi nopeasti niin, että jo 1500-luvulla tiedetään Suomessakin olleen aseoppiä sotalaitoksen palveluksessa. Jokamiehen metsästysaseina ruutiaseet yleistyivät hitaasti. Perinteisen jalkajousen helähdys olikin ruudintuoksua tavallisempi aistihavainto pohjoisen metsissä vielä 1700-luvulla.

Tuliaseisiin tarvittavat luodit valettiin itse useimmiten rautaisilla luotipihdeillä. Kivimuotteihinkin luoteja on valettu. Lapista ei kivisiä luotimuotteja tunneta, mutta yksi Grönlannista peräisin oleva on nähtävillä Arktikumissa Arktisen keskuksen näyttelyssä. Luoteihin on kelvannut niin tina kuin lyijykin. Kansanrunojen sotaloitsussa lausutaankin: ”Ettei lyijy miestä löisi, tinapalli paiskoaisi” (SKVR XII:2, 7924: 3–4).

Mikäpä olisi ollut luodeiksi joultiampaa ja paremmin sopivaa kuin vanhanaikaiset ja turhaksi käyneet tinanapit ja muut tilpehöörit? Luoteja ei tietenkään ole ollut tuhlattavaksi asti. Monet ovat ne aittojen, riihien tai muiden rakennusten seinät, joihin asetta on tarkkuutettu. Muistona seinissä on joukko pieniä koloja, jotka ovat jälkiä luodin talteen kaivertamisesta. Ainakin yksi tällainen ”tarkkuutusaitta” on Rieston kylästä Sodankylän kotiseutumuseoon siirretty nykypolvien äimisteltäväksi. ■

Vankilaradio ja vanerikirnu

ESINEIDEN ELÄMÄÄ MUSEOSSA

HANNA KYLÄNIEMI

■ Lapin maakuntamuseon esinekokoelmiin kuuluu monenlaisia esineitä napeista nukkeihin ja jiekioistä jääpursiin. Suuri osa esineistä on yleensä Lapin alueella tavallisia käyttöesineitä, jotka on helppo tunnistaa, joista on suhteellisen helposti löydettävissä tietoa ja joiden arvo on nimenomaan niiden tyypillisyydessä. Jokaisella esineellä on kuitenkin myös yksilöllinen tarinansa, joka on lopulta tärkein: milloin, miten, miksi ja kuka esinettä on käyttänyt. Ilman näitä tietoja esineet ovat "alastomia" – jotkut jopa arvottomia.

Esineet tulevat Lapin maakuntamuseoon yleensä lahjoituksina. Museon esinekokoelmassa on nyt jo useita kappaleita tyypillisimpiä käyttöesineitä. Lahjoituksena vastaan otettavien esineiden kriteeri onkin nykyään yhä enemmän se tieto, jonka lahjoittaja pystyy esineestä kertomaan. Tavallisenkin arkiesineen arvo kasvaa huomasti, jos sen elämäntarina tiedetään. Esimerkiksi vanha kasaan painunut nahkalaukku muuttuu osaksi Lapin historiaa, kun tiedetään sen kuuluneen Moskulle eli Aleksille Hihnavaaralle (1882–1938). Kyseessä ei välttämättä tarvitse olla kenenkään merkkihenkilön esine. Vaikkapa peruskoululaisen äidilleen tekemällä joululahjalla voi olla "muistissaan" kiehtova tarina.

Museossa esine on irti siitä ympäröstä, missä se on elänyt. Se muuttuu museo-objektiksi, joka puhdistetaan, numeroidaan, luetteloidaan ja pakataan säilytettäväksi museon säilytystiloissa. Joskus esineet pääsevät pakkausmateriaaleistaan esille johonkin museon monista näyttelyistä ja heräävät näin "henkiin" osaksi näyttelyn ta-

rinaa. Museotyöntekijälle esineet eivät kuitenkaan koskaan ole kuolleita. Ne näyttävät ehkä nukkuvan suojattuina maailman melskeiltä säilytystilojen hyllyillä, mutta jokainen esine kantaa edelleen mukanaan omaa tarinaansa.

Esineen tarinan selvittämiseksi ja muistiin merkitsemiseksi tarvitaan paljon työtä. Luettelointivaiheessa jokaisesta esineestä pyritäänkin tekemään pienimuotoinen tutkimus. Eräät esineet pääsevät erityistarkastelun kohteiksi – joskus silkan hyvän onnen ansiosta. Parhaimpia tiedonlähteitä ovat esineiden lahjoittajat, mutta erittäin tärkeitä ovat myös museon eri yhteistyökumppanit. Usein he ovat varsinaisia ”salapoliiseja”, joiden tarmokkaalla asiaan paneutumisella kiperätkin ongelmat selviävät. Ilman heidän apuaan useiden esineiden tarkempi historia olisi jäänyt menneisyyden hämärään.

Museon esinekokoelmaan on parin viime vuoden aikana saatu satoja mielenkiintoisia esineitä. Jotkin niistä ovat erityisen yllätyksellisiä. Laajaan K. M. Wallenius -kokoelmaan kuuluu eräs esine, joka ensi katsomalta näyttää mysteerilistä; se on kuin lisävarusteltu sardii-nirasia. Litteän metallirasian päällyspuolella on erivärisiä muovirenkaita ja alapuolen pahvipinnalle on kirjoiteltu nimiä. Se on varsin pieni, pituus 11 cm, leveys 7 cm ja korkeus 5,5 cm, ja muistuttaa jonkinlaista lelua.

Eräs toinen kiinnostava uusi lahjoitus on puusta tehty sirorakenteinen laite, joka ensimmältä näyttäisi varhaiselta pyykkikoneelta. Laitteen kyljessä oleva teksti

Arvoituksellinen esine, joka osoittautui K. M. Walleniuksen radioksi. Kuva: Vesa Alén. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

The Bent Wood Churn no 2 paljastaa sen kuitenkin olevan kirnu. Sen kylkeen on mustalla maalattu myös valmistuspaikka (Yhdysvallat, Ohio, Wapakoneta) ja valmistaja M. Brown & Co. Kirnussa on sisällä kammen avulla pyöritettävät puolipyöreät puusiivet, se on tehty vanerista ja tilavuus on 4 gallonaa. Lisäksi kirnun kannessa on metallilaatta, jossa lukee helsinkiläisen jälleenmyyjän P.Sidorowin nimi.

Tämän enempää esineet yksinään eivät pysty elämästään kertomaan. Kirnu paljastaa jonkin verran tietoja itsestään, mutta ”sardii-nirasia” jää arvoitukseksi. Lahjoittajien kertomat tiedot esineistä ovat siten erittäin tärkeitä. Kirnun lahjoittaja pystyi kertomaan, että kirnu on kuulunut hänen tädilleen Hanna Outamolle (o.s. Pokka) ja on noin 1920–1930-luvulla ollut käytössä Rovaniemen Ylikylässä Poikelan suvun talossa. Kovin paljon kirnua ei kukaan suvun jäsenistä muista käytetyn. Kirnun kylkien

The Bent Wood Churn no 2 eli amerikkalainen vanerikirnu 1900-luvun alusta. Kuva: Jukka Suvilehto. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

hyvin säilyneet kukkakoristelut herättävät myös ihmettelyä, sillä Poikelan uskonnollisessa suvussa arvostettiin korutonta ja käytännöllistä esineistöä. Viime vuosikymmenet kirnu on ollut ulkovaraston kätköissä. Varaston siivouksen yhteydessä kirnu päätettiin lahjoittaa museoon.

”Sardiinirasiasta” lahjoittajan Maaretta Vonlaufenin (o.s. Wallenius) antamat tiedot taas paljastavat yllätyksen: esine osoittautuikin

vankilaradioksi. Kenraali K. M. Wallenius joutui syksyllä 1930 Helsingin keskusvankilaan tutkintavankeuteen epäiltynä osallistumisesta presidentti K. J. Ståhlbergin kyyditykseen. Wallenius joutui olemaan vankilassa yhdeksän kuukautta. Tuona aikana hänelle kehittyivät hyvät suhteet muiden vankien ja vartijoiden kanssa. Pienen metallikuorisen radion valmisti joku Walleniuksen vankilatovereista. Radiota kuunneltiin salaa. Pitkän vankeusajan jälkeen korkein oikeus vapautti Walleniuksen ”kaikesta edesvastausta ja korvausvelvollisuudesta kyyditykseen nähden” kesällä 1931. Wallenius säilytti radion muistona. Hänen tyttärensä leikkivät sillä ja kirjoittelivat nimiään sen pahviseen pohjaan. Sitten radio annettiin joululahjaksi Walleniuksen tyttärenpojalle. Näin se pysyi tallessa ja päätyi lopulta museon kokoelmiin. Radion seurana museossa ovat myös puusta veistetyt pääkallopiippu ja šakkinappulat, joiden tarina on samantapainen. Nekin ovat Walleniuksen vankilatoverin tekemiä ja muistoja pitkältä tutkintavankeusajalta, joka muutti Walleniuksen elämän.

Vankilaradion tarina selvisi lahjoittajan antamien tarkkojen tietojen perusteella. Kirnusta varsinainen selvitystyö oli kuitenkin vasta edessä, sillä lahjoittaja ei pystynyt kertomaan tädilleen kuuluneesta kirnusta kovinkaan paljon. Museon käsikirjastosta löytyi samanlaisesta laitteesta sellainen tieto, että se on ns. allaskirnu, joita 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa Suomessa oli myynnissä saksalaisten, tanskalaisten ja ruotsalaisten

lisäksi amerikkalaisia. Viimeksi mainitut olivat korkeajalkaisia ja käytännöllisiä, sillä ne olivat helpoimpia puhdistaa ja niissä saattoi sekä vaivata että suolata voita.

Kirnu asetettiin esille *Museouutuuksia*-näyttelyyn, joka avautui yleisölle 7.9.2001. Kirnu pääsi valokuvaan Lapin Kansan etusivulle. Jo seuraavana päivänä museoon soitti kemijärveläinen Mauri Monto ja kertoi tietävänsä jotakin kyseisestä kirnusta. Hän oli selvittänyt runsaat kymmenen vuotta siten samanlaisen kirkun historiaa ja ollut yhteydessä Yhdysvaltoihin Wapakonetan kaupunkiin. Monto toimitti museoon valokopioita kirkun historiasta kertovista papereista ja kirkutehtailija Michael Brownin valokuvasta. Lisäksi hän kertoi, että Wapakonetan kaupunki saa jatkuvasti kyselyjä tällaisista kirnuista.

Nyt kirkun historiasta tiedetään, että Michael Brown & Company sai patentin vanerisiin allaskirnuihin vuonna 1877. Nämä kirknut olivat yrityksen päätuote, niitä valmistettiin vuosittain 10 000 kappaletta ja toimitettiin ympäri maailman. Kirnuja oli kahta mallia ja kolmea eri kokoa. Vuonna 1903 valmistaja laivasi kirknuja Etelä-Afrikkaan, Saksaan ja Venäjälle. M. Brown & Co. lopetti toimintansa 1906. Museon kokoelmiin päätyneet kirknut on todennäköisesti tulleet Suomeen Venäjän 1903 toimituksen mukana. Kirnu on saapunut ensin Helsinkiin ja sieltä Rovaniemelle. Miksi ja tarkasti milloin kirknu Rovaniemelle hankittiin ja miten sitä käytettiin, ei kuitenkaan tiedetä.

Kirnu on hyvä esimerkki masatuotannossa olleesta teollisesti valmistetusta laitteesta, jonka arvo on sekä sen valmistamiseen ja yleiseen käyttöön liittyvissä tiedoissa että käyttöhistoriatiedoissa. Radio taas edustaa käsityönä tehtyä uniikkikappaletta, jonka arvo ja merkitys on kokonaan sen oman tarinan varassa. Kolmas tyyppi on tiettyyn samaan aiheeseen kuuluvat esineet, joiden arvo on nimenomaan niiden muodostamassa kokonaisuudessa. Tällaiset kokonaisuudet täydentyvät joko järjestelmällisten hankintojen tai usein silkan sattuman avulla. Joskus museon kokoelmiin nimittäin saadaan samaan aiheeseen liittyvää aineistoa useammassa eri lahjoituksessa. Näin on käynyt viime vuosina esimerkiksi Rovaniemellä sijainneeseen oluttehtaaseen liittyvän aineiston yhteydessä. ■

LÄHTEET:

Koponen, Onni E. 1976.

Maatalousosasto. Maatalouskoneiston kehitys ajalla 1870 - 1930.

Pielisen museon kertomaa II. Pielisen museon julkaisuja numero 5. Joensuu.

Lehtola, Veli-Pekka 1994. Wallenius.

Kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto. *Pohjoinen. Oulu.*

Rovaniemen elokuvateatterit

JUKKA LANKINEN ■ Elokuvia esitettiin Suomessa ensi kerran 28.6.1896, jolloin Lumiären kiertue pistäytyi Pietarista käsin Helsingissä. Ensimmäisinä elinvuosinaan elokuvatarjonta oli pääkaupungissa ja muualla maassa kiertävien esittäjien varassa. Näin myös Rovaniemellä, jonne elokuvat tulivat 1900-luvun alussa markkinoiden yhteydessä nähtäviksi.

Ensimmäisenä kiinteärakenteisena elokuvateatterina Rovaniemellä aikakirjat mainitsevat vuodesta 1908 vuoteen 1909 Palokunnantalon vieressä toimineen lautarakenteisen teatterin. Pääasiassa 1910-luvullakin rovaniemeläisten elokuvatarjonnasta huolehtivat kuitenkin kiertueet, joiden telттаesitykset keskittyivät markkina-aikoihin. Tunnetuimpiin “matkustaviin teattereihin” kuuluivat Sariolan sirkussuvusta tunnetuksi tulleen J. A. F. Grönroosin Pohjola sekä Kullervo ja Pyrstötähti.

Toisen kiinteän teatterin Rovaniemi sai 1912, jolloin leipuri Frans Toivonen vuokrasi “Elävienkuvien teatteri osakeyhtiö Otavalle” Maantiekadun varrella sijainneen lautarakenteisen kopperon. Kiinteä teatteri vähensi luonnollisesti kiertävien elokuvien yleisöä. Vuonna 1914 alkanut maailmansota ja tsaarinvallan aikaiset matkustuskiellot rajoittivat kaikkien kiertävien esittäjien toimintaa. Uusien elokuvien hankinta ulkomailta oli vaikeaa. VPK:n talolla esitettiin elokuvia ainakin vuodesta 1914 alkaen.

Toiminta lienee ollut epävaikaista, mutta vuonna 1923 Filmiait-

ta-lehdessä julkaistu elokuvateatteriluettelo mainitsee Rovaniemellä toiminnassa olleen kaksi teatteria: 189-paikkainen "V.P.K. elävät kuvat" sekä 168-paikkainen Inari. Inarin oli ensimmäisen kerran avannut vuonna 1921 autoilija Aksel Aleksanteri Lipponen. Hän myös osallistui aktiivisesti Suomen Filmikamarin edeltäjän, Suomen Biografiliiton, toimintaan.

Elokuvateatteri Inari 1930-luvun lopun asussaan. Sen vieressä oli 1936 valmistunut funkkistyylinen Hotelli Pohjanhovi ja oikeassa alanurkassa näkyy "kaljatehtaan" aita. Kuva: Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

KINO ELOKUVATEATTERI

ROVANIEMI

Hyvät äänilaitteet, avara sali ja valikoidut ohjelmat.
Akkumalaattoreita ladataan.

INARI Elokuvateatteri

ROVANIEMI

OHJELMISTOSSA
aina huolella valikoidut ohjelmat.

ÄÄNIELOKUVIA TARJOLLA KILPAILEVISSA TEATTEREISSA

Vuonna 1926 alkoi seppä Toivo Heikki Kanniainen rakentaa omaa elokuvateatteria. Rovaniemellä toimi 1920-luvun lopulla kaksi varsinaista teatteria, Kanniaisen Kino ja Lipposen Inari, joka vuonna 1930 siirtyi Aino Poikelalle.

Kinon ja Inarin kilpailu oli kovaa. Inarin omistajan vaihtuminen sattui epäedulliseen aikaan, keskele syvintä talouslammaa. Samaan aikaan alettiin siirtyä äänielokuvaan, joten teattereiden piti investoida kalliisiin äänielokuvalaitteisiin. Kino ehti ilmeisesti saamaan äänilaitteet ennen Inaria, ja tämän etulyöntiasemansa vuoksi melkein kaikki 1930-luvun alkupuolen kotimaiset äänielokuvat esitettiin ensiksi Kinossa. Vallinneessa kilpailutilanteessa teatteriyrittäjien välit olivat ymmärrettävästi viileät.

Toivo Kanniaisen kuoltua 1930-luvun puolivälissä Linda Kanniainen elätti yhdeksänhenkistä perhettään jatkamalla Kinon toimintaa. Perheen lastenkin piti osallistua voimiensa mukaan yrityksen toimintaan.

Rovaniemellä toimi Valtion Filmiteknillisen Lautakunnan arkistotietojen mukaan vuosina 1936 ja 1937 myös Kuvala-niminen elokuvateatteri sekä vuosikymmenen loppulla Kanniaisten omistama Sampo. Sammon vuokrasi Erkki Toivainen, jolle Sampo ei kuitenkaan jautanut kalevalaisen esikuvansa mukaista onnea. Yritteliään Toivaisen liiketoimien (parin elokuvateatterin lisäksi mm. ravintola) levittäytyminen useille paikkakunnille ai-

heutti vaikeuksia ja perhe muutti Viipuriin. Toivaisella oli Aaro Kannaisen muisteleman mukaan vuokranmaksuvaikeuksia. Lisäksi Sammon äänilaitteet olivat työntekijöiden huolimattomassa käsittelyssä joutuneet epäkuntoon. Niinpä Sampo suljettiin ja ainoastaan Kino jatkoi.

Hotelli Pohjanhovin vieressä sijainneessa Inarissa tehtiin kesällä 1937 perinpohjainen remontti. Sen yhteydessä koko konekanta uusittiin. Teatterisalin sisustuksen suunnitteli Märtha Blomstedt, Hotelli Pohjanhovin suunnitelleen Pauli Blomstedtin puoliso. Osaan katsomoa asennettiin teräsputki-tuolit, jotka oli verhoiltu kirkkaan-punaisella sametilla. Teatterisalin seinät olivat kaikki hiukan eriväriset.

Elokuva-ala koki kolmikymmenluvun lopussa ennennäkemättömän nousukauden. Teattereita perustettiin, elokuvien maahan-tuonti ja kotimaisten elokuvien tuotanto oli ennätyksellistä. Nousekauten taittoi 30.11.1939 alkanut talvisota, joka aiheutti Rovaniemelläkin elokuvanäytösten peruuntumisia. Elokuvateatteri Inari kärsi myös vaurioita ilmapommituksessa.

SAKSALAISTA ELOKUVA-YLEISÖÄ

Saksalaisen 20. Vuoristoarmeijan saapuminen ja kolme vuotta kestänyt aseveljeys merkitsi Rovaniemelle ja koko Lapille taloudellista nousukautta. Väestönsuojan puuttuminen aiheutti jatkosodan alettua Inarille kevättalveen 1942 saakka jatkuneen keskeytyksen.

Elokuvat olivat tärkeä koti-ikävän torjuntaväline, ja sekä Inarissa että Kinossa järjestettiin saksalaissotilaille tilausnäytäntöjä. Yhdysheiklönä saksalaisten puolella toimi majuri Paul Musterer, joka vuosien mittaan ystävystyi Inaria hoitaneen Poikelan perheen kanssa.

Aina saksalaisille ei esitetty hupia, vaan ohjelmassa oli myös taistelutahtoa lietsovia sotadokumentteja, joita koneenhoitajien kanssa ystävystyneet pikkupojat kävivät Kinon ja Inarin konehuoneen tähystysaukoista tirkistelemässä. Normaaleissa teattereiden iltanäytännöissäkin saksalaisia nähtiin, etenkin silloin kun ohjelmistossa oli saksalainen elokuva.

Filmiriidan (1942–44) vuosina, jolloin amerikkalaisten ja englantilaisten elokuvien esittäminen pyrittiin estämään, liittyivät sekä Inari että Kino saksalaissuuntautuneeseen Suomen Filmiliittoon. Kuitenkin ainakin Kinossa esitettiin amerikkalaisia elokuvia, ja vaikka saksalaisilta oli niiden seuraaminen esikunnan mahtikäskyllä kielletty, ei kieltoa pystytty valvomaan.

Saksalaisten elokuvissa käyntiä vähensi vuonna 1943 valmistunut ”Haus der Kameradschaft”, jonka elokuvaesityksiin pääsivät myös suomalaiset, milloin tilaa oli. Lisäksi saksalaiset luovuttivat tiloja korvauksetta hyväntekeväisyysnäytäntöihin, mikä katkeroihi erityisesti Kino Inarin omistajan. Toisaalta ns. kivikoulu oli joksikin aikaa annettu saksalaisten käyttöön, ja silloin lapsille pidettiin koulua muun muassa Kino Kinossa.

Sodan käännyttyä aseveljien tappioksi ja suhteiden katkettua

Jälleenrakennettu Kino Inari jälleenrakennetun Hotelli Pohjanhovin vieressä kesällä 1957. Inarin katsomossa oli lähes 500 istumapaikkaa. Kuvat yksityiskokoelmasta.

syyskuun alussa 1944 jouduttiin Rovaniemelläkin miettimään elämää eteenpäin. Kauppalan evakuoinnin yhteydessä tyhjennettiin molempien elokuvateattereiden konehuoneet ja laitteet pakattiin junaan Pohjanmaalle toimitettavaksi. Ruotsiin ja Pohjanmaalle evakoidut rovaniemeläiset saivat lokakuun puolivälissä tietää kauppalan tuhoutuneen lähes täysin. Lisäksi saksalaiset olivat miinoittaneet jälkensä perinpohjaisesti. Kotiinpaluu viivästy, ja moni sortui evakkomatalle.

TÄYSISTÄ KATSOMOISTA TELEVISION AIKAKAUTEEN

Kanniainen perhe palasi jo vuoden 1944 lopulla Rovaniemelle. Kinon seinät olivat pystyssä, mutta tulipalo oli vaurioittanut rakennusta pahoin. Raunioiksi räjäytetyn Pohjanhovin viereisestä Inarista oli jäljellä ainoastaan tiilestä rakennettu konehuone pilareiden varassa.

Kauppalan jälleenrakentamisen alettua yritti Työmaahuolto Oy aloittaa eräissä ruokalaparakissa elokuvaesitykset, mutta Valtion Fil-

mitteknillinen lautakunta ei tiloja hyväksynyt. Ensimmäisenä raunioista nousi 247-paikkainen Kino, jonka näytökset jatkuivat keväällä 1946. Vuodesta 1948 alkaen Kinon koneenhoitajana toimi Toivo Kanniainen poika, Eino Kanniainen.

Kokonaan uudelleen rakennettu, nyt 485-paikkainen Inari, avattiin 1948. Siellä oli lippujen hinnat porrastettu istuinmukavuuden mukaan: halvimmalla pääsi etumaisille vaneri-istuimille, joilla elokuvaa seurattiin niska kenossa. Mukavampia olivat punaiset keino-nahkaiset istuimet. Kalleimmat liput myytiin takaosan aitioihin, joissa oli topatut nojatuolit. Vahtimestarit päästivät yleisön paikoilleen takaovista. Ulos Harrikadulle poistuttiin sivikäytäviä myöten valkokankaan alapuolen ovista.

Kolmanneksi teatteriksi Rovaniemelle tuli vuonna 1954 367-paikkainen Kino Teno Rovaniemen Sos.dem.Työväenyhdistyksen Kansantaloon. Kolme teatteria kilpailivat katsojista, ja jonkinlaista työnjakoa teattereiden välillä tapahtui. Lastennäytäntöjen amerik-

kalaiset nonstopit kuuluivat Kinon vakio-ohjelmistoon. Inari ja Teno puolestaan harrastivat yhteistyötä esittämällä esimerkiksi *Tuntematonta sotilasta* samalla kopiolla yhtä aikaa.

Elokuvanäytännöt olivat 1960-luvun alkupuolelle asti lähes aina loppuunmyytyjä. Rovaniemen elokuvateattereiden viikko-ohjelmaan kuului yleensä kolme normaali-ohjelmiston elokuvaa, lauantaan myöhäisillan yönäytös ja sunnuntai-iltapäivän lastennäytäntö. Iltanäytäntöjä oli yleensä kaksi, joten viikossa näytäntöjä oli keskimäärin 16. Rovaniemeläisen nuorison kuljeskelua Kinon ja Inarin välillä kutsuttiin *Koskikadun uitoksi*.

Television tulo oli elokuvateattereille katastrofi. Ensimmäisenä luopui toiminnasta Kino, jonka ovet suljettiin 23.8.1965. Seuraavana keväänä Kino hävisi Rovaniemen katukuvasta, kun kiinteistö purettiin. Vaikka yleisö televisiovililyksen laannuttua olikin alkanut vähitellen palailla elokuvateattereihin, olivat Kanniaisen sisarukset jo valmiit luopumaan teatterin pidosta. Viimeisenä Kinon hoitajana toimi Asta Högstedt.

Jäljelle jääneet Inari ja Teno jatkoivat. Inarin myi Aino Poikela 18.9.1969 tehdyllä kaupalla Rovaniemen Osuuskaupalle, joka vuokrasi teatterin edelleen Elma ja Valo Marikaiselle Tornioista. Elma Marikainen myi 1970-luvun puolivälissä Kino Inarin vuokraoikeudet Adams-Filmille. Adams-Filmi jatkoi teatterin toimintaa vuoden 1984 syksyyn. Inari hävisi uudisrakennuksen tieltä, ja näin Rovaniemi

menetti vanhimman – vuonna 1921 perustetun – elokuvateatterin.

1970-luvun loppupuolella SKDL:n syrjäisessä Työväentalossa (”Tökäri”) Lapinkadulla toimi Kamras-Filmin teatteri Royal. Sen toiminta ei saanut ilmaa siipiensä alle ja lopahti pian.

Jäljelle jäi ainoastaan Adams-Filmin vuokraama Kino Teno, jonka kapasiteetti ei riittänyt tyydyttämään Rovaniemen kasvanutta kysyntää. ”Maximien” aloitettua Kino Tenonkin tarina päättyi: Rovaniemen kaupungin kulttuuritiloiksi vuokraamien ja mm. Lapin ylioppilasteatterin käyttämien tilojen nimenä on nykyisin Wiljami, ja elokuvatoimintaa vanhassa Kino Tenossa ylläpitää elokuvakerho Rovaniemen Cinema, joka järjestää myös Suomen elokuva-arkiston näytökset.

Valokuvia ja muutakin aineistoa Rovaniemen elokuvaperinteestä on tallella sangen vähän. Kaikki varsinkin vanhempi tieto ja mahdollisesti säilynyt aineisto olisikin syytä koota talteen. Vanhana rovaniemeläisenä olisin jotenkin toivonut, että edes elokuvateattereiden nimet olisivat säilyneet: miksi eivät Inari tai Sampo kelvanneet? ■

Mietoa mallasjuomaa ja limonaattia

PÄIVI RAHIKAINEN ■ Historiakirjat kertovat lyhyesti, että Rovaniemelle perustettiin vuonna 1906 Ounas-niminen höyrypanimo ja virvoitusjuomatehdas. Monien kaupunkilaisten mieleen on jäänyt kaljatehtaan rakennuksen räjäyttäminen Pohjanhovin laajennuksen tieltä 1970-luvulla. Tehtaan neljän alkuvuosikymmenen vaiheet on pitänyt koostaa tiedon murusista.

Rovaniemen kirkonkylän asukkaat tavoitti loppuvuodesta 1906 ilouutinen, sillä keisari Nikolai II oli hyväksynyt Kemin-Rovaniemen radan rakentamisen. Taajaväkisen yhdyskunnan elämä alkoi pian vilkastua monella tavalla. Rovaniemeläisen tukkukauppiaan poika K.V. Autti perusti vaimonsa Siinan kanssa Höyrypanimon sekä *mehu- ja kivennäisvesitehtaan* (kuten vanhassa Kataja-juoman etiketissä lukee) ja odotti tietenkin tehtaansa tuotteille varmaa menekkiä. Tehtaan alkuvuosien toiminna ei ole säilynyt muistitietoa.

Nuoren yrittäjän kilpailijaksi ilmaantuivat paikalliset apteekkarit. Rovaniemen apteekkariksi 1908 valittu Axel K. Castrén valmisti apteekkinsa yhteydessä toimineessa vesitehtaassa ainakin *sitruuna-limonaattia*. Rovaniemen apteekissa työskennellyt Agur Castrén puolestaan muutti Kemijärvelle 1908, mutta vielä vuoden 1910 ”Telefooni-luettelossa” hänet mainitaan Rovaniemellä Uuden limonaditehtaan omistajaksi. Tehdasta hoiti postinkuljettanakin tunnettu Onni Gråsten. Oppimaansa taitoa hän käytti hyväkseen myös omassa li-

monaditehtaassaan, joka toimi vielä 1930-luvun puolivälin paikkeilla vanhan torin laitamilla. Grästenilla oli pihapiirissään myös yleinen sauna.

Voimakas noususuhdanne siivitti Rovaniemellä rakennushankkeita varsinkin 1913. Seuraavana vuonna höyrypanimolle valmistui komea kaksikerroksinen kivirakennus Kemijoen rantaan lähelle Ounaskoskea, mistä tehdas oli ilmeisesti saanut nimensä. Rakennuksen nelikulmaiseen savupiipuun kiinnitettyyn kuparilaattaan oli haluttu ikuistaa juuri vuosiluku 1914. Toisessa kerroksessa olivat tehtailijan perheen asuintilat sekä yleinen sauna. Alakerran isossa tehdassalissa valmistettiin virvoitusjuomat ja kalja, jota varten tarvittiin myös kellarin viileät tilat.

Auttin kaljatehdas, kuten rovaniemeläiset sitä nimittävät, valmisti säilyneiden etikettien mukaan alkuaikoina ainakin Kataja-juomaa

sekä myöhemmin pöytäolutta ja tutuimpia limonadeja. 1920- ja 30-luvun taitteeseen liittyy tavallaan myös ”jäätelötehdas”. Siinä Auttin sisar oli nimittäin Amerikassa oppinut jäätelönteon ja aloitti sen myös Rovaniemellä. Kaljatehtaan piharakennuksen päässä oli kesäksi tarvittava jäävarasto sahanpurun peitossa. Kammella käsin pyöritettävän jäätelökoneen laidoille lohkotettiin jäänpalasia ja keskiosassa olevaan säiliöön kaadettiin kerma ja sokeri, jotka sitten ”vatkautuivat” jäätelöksi. Sitä valmistettiin kesällä lämpiminä päivinä ja myytiin jämmurskalla jäädytetystä karrystä.

Kesällä 1930 tuoreen kauppalan poliittinen ilmapiiri kuumeni kyydityksen ja tuhopolton vuoksi. Tehtailija Autti kuoli 1931. Seuraavana keväänä kumottiin toistakymmentä vuotta voimassa ollut kieltolaki. Vuonna 1933 kaljatehdas siirtyi Tornion Portteri- ja Oluttehtaan omistukseen, joka oli jo vuonna

Kemijoen rannalla sijainneen ”Auttin kaljatehtaan” pihan puoli 1930-luvun puolivälissä, jolloin sen omisti Tornion Portteri- ja Oluttehdas Oy. Matalassa siipiosassa oli pannuhuone. Kuva: Hanna Vanhakartano. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

Oluttehtaan henkilökuntaan kuului 1930-luvun jälkipuolella pääasiassa naisia. Kuva: Hanna Vanhakartano. Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

1873 perustettu yritys. Sen johtajana ja pääomistajana toimi perusteellisen panimoalan koulutuksen saanut Veikko Gellin.

SAUNA JA KALJAA

Vanhoille rovaniemeläisille on kaljatehtaasta ennen sotia jäänyt parhaiten mieleen talouskalja, joka maistui kesäkuumalla todella hyvältä. Sitä sai ostaa suurissa pulloissa, joilla oli oma puinen kantokori. Lapsille maistuivat tietenkin myös limonadit. Ostokset käytiin maksamassa piharakennuksessa. Kaljatehtaan liepeillä leijaili makeahko haju. Höyryävän mäskin kuljettaminen hevospelillä pois tehtaalta tuntui myös reitin varrella olleiden nenässä.

Tehtaan toiminta ei ollut ennen sotia kovin koneistettua, esimerkiksi pullot pestiin ja täytettiin yksi kerrallaan. Työntekijät olivat naisia panimomestari Matti Juutilaista ja juoksupoikaa lukuun ottamatta. Kaljan teko aloitettiin rouhi-

mossa, jossa maltaat jauhettiin isoon keittokattilaan pantavaksi. Keittämisen jälkeen vierre siivöitiin mäskistä ja keitettiin humalan kanssa. Sitten se pumpattiin tehtaan päädyssä olleelle jäähdytyslavalle ja vietiin sitten kellariin suuriin tammesta tehtyihin ammeisiin käymään. Talouskaljan lisäksi siellä valmistui pienemmissä pulloissa myytyä Rovaniemen tummaa olutta.

Tehdassalin Kemijoen puolella sivulla valmistettiin limonadia siten, että ensin tehtiin höystö: vesi ja sokeri, sota-aikana sakariini, kuumennettiin höyryn avulla puuastioissa, ja lopuksi joukkoon lisättiin esanssi. Pullotuskoneessa oli säiliö höyöstölle. Joka pulloon annosteltiin vähän höystöä ja sitten hiilihapotettua vettä. Limonadia oli kolmea laatua, nimittäin Metsämarjaa (joka värjäsi suun punaiseksi), Valenciaa ja Sitruunasuudaa.

Tehtaan pihapiiri oli 1930-lu-

vun lopulla varsin viihtyisän oloinen. Tonttia ympäröi puuaita. Sen sisäpuolella joelle päin kasvoi pihlajia ja tuomia, sinne oli myös istutettu marjapensaita ja raivattu perunamaa. Tehtaan lisäksi tontilla oli punainen puurakennus, jossa oli varasto ja henkilökunnan asuntoja, sekä autotalli. Halkopinot täyttivät Koskikadun puoleisen aidanvierustan. Naapurina oli etelän puolella osuusmeijeri ja Koskikadun toisella puolella elokuvateatteri Inari, jonne haettiin kaljatehtaalta siivoukseen tarvittu lämmin vesi. Korvaukseksi siitä panimomestarella ja hänen vaimollaan oli aina vapaa pääsy elokuviin.

Kaljatehtaan saunaan pääsi Koskikadun puolelta, josta johti rappuset toiseen kerrokseen. Siellä oli sekä yleinen sauna miesten ja naisten osastoineen että tilaussauna. Kassassa istunut rouva peri saunojilta maksun ja myi halukkaille virvoitusjuomia. Saunottajan ja selänpesijän palveluitakin oli saatavilla. Savotalta tai uitosta palaavat jätkät kävivät tilinsä saatuaan Rovaniemellä ostamassa uuden vaateparren ja painuivat sitten kaljatehtaan saunaan. Läheskään kaikilla kauppalan asukkailla ei ollut omaa saunaa. Sodan jälkeen Rovaniemellä toimi useita yleisiä saunoja.

Kaljatehtaallakin jouduttiin kokemaan sodan eri vaiheet hyvin konkreettisesti. Talvisodan aikana pihalle osui venäläiskoneiden pudottama pommi, joka vaurioitti tehtaan kolmea kuorma-autoa ja rikkoi yläkerran ikkunoita. Tämän jälkeen kuljetettiin puisia pullokojeja tilaajille hevosella tai kolmirataisella polkupyörällä, ja osa kahvi-

lanpitäjistä nouti itse tarvitsemansa tuotteet tehtaalta.

Saksalaisten tulo Rovaniemelle vilkastutti tuotteiden kysyntää huomattavasti. He hakivat juomia melkein päivittäin omilla autoillaan. ”Apulaisinaan” heillä oli venäläisiä sotavankeja. Saksalaiset kävivät myös tehtaan saunassa päiväsaikaan, jolloin he varasivat kaikki tilat käyttöönsä. He saapuivat Koskikatua alas marssien ja laulaen.

Syksyllä 1944 kun kaljatehtaan koneita evakuoitiin ajoivat saksalaiset niitä junaan lastattavaksi. Ne kuljetettiin Tornion tehtaille, missä ne säilyivät. Panimomestari Juutilainen toimi tehtaalla viimeiseen asti, ja hän oli myös ensimmäisiä takaisin päästettyjä siviileitä. Tehtaan piha oli miinoitettu; eräs mies menetti henkensä tullessaan sinne. Hävitettyyn kauppalaan palattaessa kaljatehtaan seinät olivat pystyssä, ja jälleenrakentaminen aloitettiin heti kun se oli mahdollista. Ensin rakennettiin parakki, jossa oli konttori ja kaksi pientä asuntoa. Sähköä tuotti pieni höyrykone. Vuonna 1947 tehtaalla vaihtui panimomestari, ja sen historiassa alkoi uusi luku, jonka selvittämisen toivottavasti joku ottaa tehtäväkseen. ■

Artikkelia varten ovat antaneet tietoja Päivi Autti, Minna Heljala, Alvar Lantto, Lena Sannebjörk, Toivo Tervo sekä ”Kauppalan pojat” Anja Eskelinen, Antti Eskelinen, Heino Liljeberg, Jorma Keskipoikela, Heikki Stålhand ja Aarne Uusipaavalniemi. Kiitokset kaikille!

Museon ystävä Saksanmaalta

KIMMO KAAKINEN JA MERJA LEHTOVIRTA-AHO ■ Arktikumien asiakaskuntaan kuuluu pienehkö mutta sitäkin uskollisempi joukko ihmisiä, jotka käyvät säännöllisesti talon näyttelyissä, yleisöluennoilla ja muissakin talon tilaisuuksissa. Aivan oma lukunsa vakioasiakaiden joukossa on Jenassa Saksassa asuva Gerhard Pommerening (s. 1923), ystävällinen herrasmies, joka erikokoisine tuliaispaketteineen ilmestyy enemmän tai vähemmän säännöllisin väliajoin Lapin maakuntamuseoon. Monenlaisen suuhunpantavan lisäksi mukana on usein vanhoja julkaisuja tai valokuvia museolle lahjoitettavaksi. Alkusyöksystä Raidolla oli tilaisuus kysellä tämän maakuntamuseon ystävän mietteitä Lapista, Rovaniemestä ja vähän museostakin.

Palvelitte aikoinaan Saksan armeijassa toisessa maailmansodassa Lapissa. Milloin tulitte sodan jälkeen uudelleen käymään Suomessa ja Lapissa?

Olin sotilaana Lapissa vuodesta 1941 vuoden 1944 loppuun. Ensin toimin kuorma-autonkuljettajana Rovaniemellä rintamatoimipisteessä 42. Asuimme aluksi kauppalan punatiilisessä koulurakennuksessa. Tämän jälkeen siirryimme tuolloisen lastenkodin takana sijaitsevaan ”parakkileiriin” Ounasvaaran puolelle – samalta paikalta löysin muuten jokunen vuosi sitten asumuksemme perustukset.

Niin, myöhemmin minut siirrettiin rintamalle ensimmäiseen komppaniaan, Infanterie Rgm 193:een, sittemmin Prikaati 193:een. Sijaintipaikkamme oli tuolloin Pohjoisen jäämeren tuntumassa. Lokakuussa 1944, kun olimme perääntymässä, sain kranaatin-sirpaleita päähäni. Onneksi selvisin räjähdyksestä lähes pelkällä säikähdyksellä. Toukokuussa 1945, ennen Saksaan paluuta, olin jonkin aikaa amerikkalaisten sotavankina.

Saksan demokraattisen tasavallan aikana oli mahdotonta matkustaa Suomeen. Vasta Saksojen yhdis-

Gerhard Pommerening on menettänyt sydämensä Lapille ja Lapin maakuntamuseolle. Kuva: Merja Lehtovirta-Aho.

tyttyä pääsin käymään Suomessa. Vuonna 1995 osallistuin Nordkapiin-matkaan, jonka aikana ajoimme Helsingistä pohjoiseen ja halki Lapin. Tämä matka oli minulle ”matka menneisyyteen”.

Siitä lähtien olen käynyt Suomessa tähän mennessä 17 kertaa, yksinpä viime vuonna kuudesti, joista kolme kertaa Rovaniemellä.

Millaisen vaikutelman sodasta toipunut Lappi ja Rovaniemi Teihin teki?

Olin erittäin kiinnostunut näkemään Lapin ja Rovaniemen jälleen. Olin toki lukenut jonkin verran Lapista, mutta että Rovaniemi oli sodassa niin tuhattu kuin se oli, sitä en olisi uskonut. Museossa näin pienoismalleista minulle tutut Rovaniemen puutalot ja kadut ja vie-

ressä niiden palaneet rauniot. Olin syvästi järkyttynyt.

Minkälaisena näette ja koette jälleenrakennetun Rovaniemen kaupunkimiljöön tänä päivänä?

Myöhemmillä matkoillani olen nähnyt, miten maakunnan keskus Rovaniemi on muuttunut ja kehittynyt. Aiemmin Rovaniemellä oli ainoastaan yksi silta, nyt siltoja on kolme. Kauniita leveitä katuja, paljon vehreyttä ja puita; ja uutta rakennetaan kaiken aikaa. Tulen joka kerta mielelläni Rovaniemelle, täältä löydän aina jotakin uutta.

Teistä on tullut Arktikumien ja Lapin maakuntamuseon vakio-kävijä. Miten tämä tapahtui?

Sodan aikana 1942 ostin rovaniemeläisestä turistiputiikista matka-

muistoliinan, joka oli tehty Helsingissä 1940 pidettäväksi suunniteltujen olympialaisten kunniaksi. Liina kulkeutui mukanani kotiini. Kun äitini joutui pakenemaan sodan jaloista kotiseudultaan, joka on nykyisin Puolan aluetta, hän otti liinan ja muutamia valokuvia mukaan Jenaan. Liinan olen nyttemmin antanut Lapin maakuntamuseolle; sellaista ei siellä ollut ennestään. Rovaniemen ja Lapin tuhoaminen johti siihen, ettei paljonkaan vanhaa ole säilynyt. Siksi olen yrittänyt etsiä kaikenlaista esineistöä museolle sekä omista kokoelmistani että erilaisista vanhantavaraliikkeistä, kuten vanhoja kuvakirjoja, karttoja, valokuvia ja muuta. Illoitsen kun löydän museolle jotakin uutta.

Ulkomaalaiset kävijät kokevat Lapin maakuntamuseon Selviytyjät-näyttelyn hyvin eri tavoin. Mitä Te olette näyttelystä löytäneet?

Museon perusnäyttely on mielestäni toteutettu hyvin. Se esittelee kävijälle havainnollisesti, millainen Rovaniemi ja Lappi olivat ennen. Myös vaihtonäyttelyt ovat olleet hyviä, ja museon varastossa on varmasti vielä paljon uutta, jota voi panna yleisön nähtäväksi.

Varsinkin muista maanosista tulevat turistit pitävät Lappia ja sen luontoa jotenkin eksoottisena. Miten Te olette pohjoisen luonnon kokenut?

Eksoottinen? Mielestäni Lappi ei ole missään suhteessa eksoottinen! Lappi on Euroopan pohjoinen osa, tällöinhän myös Pohjois-

Norjan ja Pohjois-Ruotsin tulisi olla eksoottisia. Eksoottisella ymmärrän jotakin aivan muuta. Lappi on lempiseutuni, ja voisin hyvinkin kuvitella asuvani pysyvästi Rovaniemellä. Luonto on fantastinen. Olinhan nuoruusvuosinani muutamia vuosia Lapissa ja koin useita kesiä ja talvia. Minulle Lappi on aintukertainen.

Haluan vielä mainita, että olen aktiivisesti mukana Saksa-Suomiseuran (Deutsch-Finnische Gesellschaft) toiminnassa ja olen ollut kahdesti mukana kulttuuriopintomatalla Helsingin seudulle ja Porvooseen. Lisäksi kotikaupungissani Jenassa olen osallistunut suomen kielen opetukseen. ■

Yrjö Metsälä jutasi maahisten valtakuntaan

ASKO KAIKUSALO

■ Lukemattomia tunturivaeltajia sävähdytti murheviesti 14.6.2000: Yrjö Metsälä oli pitkän sairauden murtamana siirtynyt tuonpuoleiseen Muonion terveystalossa. Hänet siunattiin Oulun krematoriossa 27.6., mutta todellinen viimeinen matka alkoi 5.8. Ylipeällä, jolloin lähiomaiset sirottelivat tuhkan tunturituulen vietäväksi. Vaikka Yrjö oman haaveensa mukaisesti varmaan siirtyikin maahisten valtakuntaan, hänen henkensä liittää iäti Suomen suurtunturien yllä kesäyön laskemattoman auringon ja kaamoksen revontulpen tasalla.

Yrjö Metsälä syntyi Keuruulla 9.5.1919. Kansakoulun hän selvitti kunniaakkaasti, mutta jatko-opiskelu tuotti ongelmia. Paikallinen tervatehdas tarjosi tienestää, ja Yrjölläkin oli urakkasopimus puuhien lautalaatikoiden naulaamiseksi. Isän neuvosta urakka katsottiin kuitenkin päättyneeksi, ja Yrjö palasi aikansa kuluksi koulunpenkille.

Jo koulupoikana Yrjö hankki laatikkokameran, jolla hän ikuisti vähäistä korvausta vastaan paikallisia perhejuhlia, merkkipäivänsankareita ja muita kisumisunristiäisiä. Tästä alkanut kamerankäyttö tehostui ja jatkui miehen viime het-

tiin saakka. Sen tuloksena Yrjön kuvia on julkaistu lukemattomissa artikkeleissa ja postikorteissa sekä kautta maapallon lihotelleissa julkisteissa. Jokseenkin jokaiselle retkeilyryhmälleen Yrjö tarjosi taide- nautinnon ympäristöstä kertovalla diaesityksellään, minkä lisäksi hän luppoaikoina kierteli ympäri Etelä-Suomea kuvia näyttämässä. Hänen kuviensa ympärille koostimme yhdessä myös teoksen *Tarujen tunturit* (WSOY 1974), joka on jo kolmesti loppuunmyyty.

Yrjön kuoltua perikunta toteutti arvokkaan ja erinomaisesti oikeaan osuneen lahjoituksen. Yrjö Metsälän kymmeniätuhansia mustavalkeita ja värillisiä otoksia käsiteltävä valokuvamateriaali luovutettiin pyyteettömästi Lapin maakuntamuseolle. Nyt kuvat ovat taatusti tallessa ja tarpeen mukaan myös ulkopuoliseen käyttöön lainattavissa.

Vaan palatkaamme vielä takavuosiin. Kun Keuruun tervatehdas paloi, Yrjö hakeutui VR:n palvelukseen asemamiesharjoittelijaksi. Uusi ura ei pitkään kestänyt. Talvisota syttyi ja mies änkesi vapaaehtoisena armeijaan, joskaan ei ehättänyt vielä rintamalle. Asevelvollisuuden aliupseerikouluineen hän

suoritti välirauhan aikana, minkä jälkeen puhjennut jatkosota siirsi siviiliin pääsyä useammalla vuodela.

Oitis sodan alkupäivinä Yrjö haavoittui vihollisen konepistoolisuihkusta. Hoitoonpääsy viivästyi, joten koteloituneita luoteja hän kantoi kehossaan viimeiseen elinpäiväänsä asti. Sodan loppuvaiheessa mies haavoittui toistamiseen, mutta sitä ennen hän oli jo reserviupseerikoulun käytyään niittänyt mainetta komppanianpäällikkönäkin. Kuollessaan Yrjö oli reservin kapteeni.

Kun sota Lapissakin päättyi, Yrjö saapui Kilpisjärvelle ensimmäisen rajavartijaryhmän johtajana. Tuolloin Yliperä lumosi miehen: ”Kun tulin, minulle kerrottiin, että tämä on karu mutta kaunis maa. Karuuden näin heti. Kauneuden opin kokemaan päivä päivältä.”

Kaksi vuotta kestäneen rajavartijapalveluksen jälkeen Yrjön kyvyt hoksattiin ylemmissäkin portaissa, ja hän sai komennuksen kouluttajaksi Rovaniemelle. Silloin hän laittoi eropaperin vetämään. Vuoden verran Yrjö ehti ututteroida tullimiehenäkin Kilpisjärvellä ennen kuin irtaantui tunturioppaaksi.

Vuosikymmenten ajan Yrjö johdatteli tuhansia retkeilijöitä Suomen, Ruotsin ja Norjan suurtuntureille. Haltilla hän kävi pitkälti toistasataa kertaa eikä noteerannut saavutusta miksikään: ”Yhtä hyvin joku täkäläinen voisi kehua matkustaneensa monta kertaa pääkaupunkiin ja osanneensa ensi yrityksellä astua raitiovaunuun oikeasta ovesta.”

Varsinaiset vaellukset olivat lo-

Yrjö Metsälä omimmassa maisemassaan. Kuva: Lapin maakuntamuseon kokoelmat.

pulta vain vähäinen osa Yrjön elämäntyöstä. Väiviikkoina hän veti lähituntureille Kilpisjärven Retkeilykeskukseen koostuneita ryhmiä, talvella suksin ja kesäkaudella kumisaappain. Henkilökohtaisesti olen iäti ylpeä siitä, että kelpasin aluksi Yrjön oppipojaksi ja sittemmin tasavertaiseksi työkuppaniksi näillä tunturiloma- ja vaellusviikoilla.

Niin minulle kuin lukemattomille muillekin kanssakulkijoilleen Yrjö opetti ne käytännön keinot, joilla pieni ihminen selviytyy puuttomassa tunturissa pahimmallakin säällä. Mutta tärkeintä oli johdatus siihen, miten kulkijan tulee arvostaa ympäröivää luontoa ja ennen kaikkea paikallisia ihmisiä: ”Me käymme täällä vain kurkistelemassa. He elävät tunturissa päivätä päivään vuodet ympäriinsä. Heidän ehdoillaan ja vieraanaan vaeltakaamme.”

Yrjö tunsu saamelaiset. Niinpä hän osasi kertoa väärtiensä elämästä retkeläisryhmilleenkin. Näitä ta-

rinatuokioita ryydittivät myös kertomukset etiäisistä, maahisista ja muista miltei näkymättömistä Yliperän asukeista. Kuulijoilleen Yrjö todisti vääjäämättömästi, ettei tunturista löydy tarun ja toden välistä rajaa.

Työskenneltyään yli kolme vuosikymmentä Suomen Matkailijayhdistyksen, sittemmin Suomen Matkailuliiton, palveluksessa Yrjö perusti Ala-Kilpisjärven partaille oman yrityksen, Saananmajan. Siellä hän uutteroi yhtäikaa keisarina ja kengänkiillottajana. Tavoitteena oli tarjota puhdashenkisille vaeltajille aidointa tunturiohjelmaa pienryhmissä. Asiakkaat olivat onnellisia, mutta liikkeenjohto ei ollut Yrjön ominta alaa. Hän menestyi paremmin vaeltajiensa kanssa tunturissa, luopui yrityksestä ja työskenteli eläkepäiviinsä asti oppaana Kilpisjärven Retkeilykeskuksessa.

Yrjö ei koskaan esiintynyt tärkeänä johtajana, vaikka olikin vastuussa ryhmistään. Hän juonnatteli porukkaa juoheasti tyyliin: ”Samaveroisiahan tässä ollaan.” Maastossa hän oli myös varsin hiljainen, ei eläköinyt eikä seliteltyt, ohjaili vain porukkaa parhaiden näkymien alttareille tunnuslauseenaan: ”Haluan tarjota jokaiselle vieraalleni, Yliperän ystävälle, mahdollisuuden kokea edes osan niistä elämyksistä, joista joskus itse olen saanut nauttia.”

Maahisista kertoillessaan Yrjö usein muisteli erästä Saivaaran juurella kokemaansa yötä: ”En tiedä, näinkö unta vai koinko kaiken valveillani... Pilvimassan seasta minua kohti sipsutti keinuvin askelin sorja lapintyttö: ”Olen tarujen Mal-

laneito. Olen tuttu, vaikka näytänkin kenties vieraalta. Tänään olen vielä unikuvasi mutta joskus jotakin muuta, ja kerran vielä kohtaamme. Kun jätät tämän ihmisten maailman, olet tervetullut meidän maahisten joukkoon.”

Ja Yrjö jatkoi: ”Aina kun lähestyn tuota paikkaa, tunnen väreilyä sisimmässäni. Tiedän tavoittelevani jotakin saavuttamatonta vaeltaessani Kaijukan eli Aslak Juuson tunteita Yliperällä.”

Mielestäni näissä sanoissa kirjastuu Yrjön perintö meille kaikille tunturivaeltajille. Me palaamme vuosi vuoden jälkeen tutuille tunteille tai hakeudumme uusien näkymien alttareille. Ja kaiken aikaa jollekin tietylle huipulle pyrkiessämme saamme jo matkan varrella kokea uusia elämyksiä. Niinpä itse asiassa tärkeintä on uusien kohteiden etsiminen – ei löytäminen.

Kiitos sinulle, Yrjö, että sain talvaltaa kumppaninasi Suomen suuruntureilla. Kun henkesi nyt liittyy ympäri Yliperää, voin vain yhtyä yhteisen ystävämme Aslak Juuson saattajaissanoihin, jotka hän aina lausui vieraan lähtiessä: ”Mene terveenä perille.” Enkäpä vielä malta olla siteeraamatta Kilpisjärven Retkeilykeskuksen iltamissa monesti kajauttamamme *Harhalatu*-laulun loppusäkeitä:

On aivan sama, missä hiihdät ystävään.

On aivan sama, vaikka kaipaamaan mä jäin.

Sillä viimeisellä tunturilla keran kohdataan.

Myös huono hiihtotaitoin anteeks annetaan.

Kodinhaltija ja voipara – pohjoisen sielu-uskon haarautumia

TOUKO ISSAKAINEN

■ Monet kansanomaisen uskomusperinteen aiheimat pohjaavat ihmisen itseään koskeviin käsityksiin. Kuten ihminen omistaa tiluksia, myös luontoon on sijoitettu järvien ja metsien haltijoita; näkymättömässä maailmassa elävien maahisten on uskottu muistuttavan ihmisiä ja harjoittavan samoja elinkeinoja. Käsitys ihmisen "hahmosielusta", joka voi irtaantua ruumiista ja näyttäytyä sen ulkopuolella hyvinkin konkreettisenä olentona, limittyy lukuisiin kansanuskon kerrostumiin.

Kansanuskoa tutkittaessa on otettava huomioon eri perinnelajien erilainen lähdearvo. Vanhamittainen ("kalevalamittainen") kansanrunous sisältää vaikuttavan kokoelman mielikuvitusta kiihottavia nimiä: avatessani umpimähkään Kaarle Krohnin *Suomalaisten runojen uskannon* kohtaan samalta sivulta Kinnahaisen, Pannahaisen, Lemmeksen, Silmuttaren, Ruomalaisen ja Rutimon. Vanhamittaisen runojen olennot ovat kuitenkin enimmäkseen runomuodostelmia, toinen toisensa lisänimiä ja kenties vain yhdessä satunnaisessa toisinnossa tavattavia. Niitäkin olentoja, joita puhutellaan loitsuissa, eivät esi-isämme uskoneet tapaavansa silmästä silmään; ne kuuluivat myyttiseen alkuaikaan tai joka tapauksessa toiseen todellisuuteen.

TARINOIDEN HALTIJOITA

Tärkeimmäksi uskomusolentojen tutkimuksen lähteeksi tarjoutuvat *tarinat*, folkloristiikan perinteisen määritelmän mukaan totena tai mahdollisena pidetyt kertomukset, jotka sijoittuivat kertojensa lä-

Pohjoissuomalaisen talon kodinhaltijan uskottiin muistuttavan henkilöä, joka sytytti ensimmäiset tulet piisiin. Ylikyröläinen Fiinu Kyrö on istahtanut piisiin ääreen piippua polttamaan. Kuva: Marja Vuorelainen. Johti Säpnelä ry.

hiympäristöön. Tarinoiden jatkumon yhdessä päässä ovat juoneltaan ja sanakäanteiltään hyvin vakiintuneet, lähinnä viihteenä tai opetuksina esitetyt kaavamaiset kertomukset, toisessa taas omaperäiset selonteot tietystä konkreettisesti tapauksesta. *Memoraatiksi* nimitetään kertomusta, jossa kertoja kuvaa omaa henkilökohtaista kokemustaan yliluonnollisen kohtaamisesta.

Ensimmäinen suomenkielinen – ainakin puoliaksi – tarinamuistiinpano löytyy Christfrid Gananderin teoksesta *Mythologia Fennica* (1789), ja se on kirjoitettu muistiin Lapissa. *'För 20 år sedan lefde i Rouwwanjemi i Kemi, i Paawoniemi gård, en gammal gumma*

Caisa vid namn, som berättat Kalewan Tyttären ottaneen hewosen ja kyntäjän ja auran, jotka toi äitilleen ja sano: mikä sitti sontiainen tämä on, jonka minä löysin, äiti, maata tonkimasta? Äiti sanoi: wie pois pijkani: meidän pitää pois paeta tälä maalda; ne tulewat tänne asumaan.'

Paavoniemen Kaisan kuvaama jättiläismäinen kalevantytär kuuluu *aitiologisiin* uskomusolentoihin. Nämä alkuaikojen olennot ovat jättäneet maisemaan jälkiä: heittelemään siirtolohkareita, varistelemiaan hiekkaharjuja ja rakentamiaan kivi kirkkoja. Kukaan ei kuitenkaan ole väittänyt nähneensä kalevantyttäriä tai -poikia, muita jättiläismäisiä olentoja tai pieniä lintukotolaisia, vaikka niitä tarinoissa kuvataankin.

Haltijoita ja muita todella havaittuja uskomusolentoja nimitetään folkloristiikassa *empiirisiksi*. Haltijoiksi kutsutaan yksittäisiä olentoja, jotka pysyttelevät yhdellä paikalla sitä vartioiden ja halliten. Toisin kuin ihmiset tai maahiset, haltijat eivät elä perheittäin eikä harjoita elinkeinoja. Paikoin haltijat ovat muuttuneet moralististen tarinoiden pelottaviksi rankaisijoiksi tai viihteellisten kertomusten hahmoiksi, joita nokkela ihminen voi höynäyttää. Pohjois-Suomen kansanuskossa on monia vanhakantaisia piirteitä, jotka osoittavat haltijaperinteen eläneen pitkään osana ihmisten arkielämää.

Mistä uudisrakennus saa kodinhaltijan? Pohjois-Suomen kodinhaltijaperinnettä dominoi käsitys, jonka mukaan talon ensimmäisen tulen sytyttäjällä on kiinteä yhteys

haltijaan. Haltijasta voi tulla saman luontoinen, saman näköinen tai samaa sukupuolta oleva kuin ensimmäinen tulentekijä – tai ensimmäisestä tulentekijästä tulee suorastaan haltija, kuten perholainen tarina kuvaa: *'Ennen syntymäkotonaani Haasiosalmessa hyvin ruma muurari muurasi kerran tupaani takkaa, ja heti kun se tuli valmiiksi, niin aikoi tehdä siihen valkean. Äiti, joka oli tomera ihminen, huomasi muurarin aikomukset ja sähähti: 'Minä en huoli noin rumaa tupaani huoneenhaltiaksi!' ja teki itse valkean uuteen takkaan ensimmäiseksi; ja niin äiti kuolemansa jälkeen jäi Haasiosalmeen huoneenhaltiaksi.'*

Kodinhaltijauskon niveltyminen vainajauskoon näkyy myös haltijan hahmossa. Länsi-Suomessa tyypillinen hahmo on "tonttumainen": haltija näyttäytyy pienenä, yleisväriltään harmaana ukkona tai akkana, jolla saattaa olla punainen lakki. Sen sijaan Itä- ja Pohjois-Suomen kodinhaltijat ovat useimmin ihmisen kokoisia, ja ne kulkevat pitkässä valkeassa paidassa. Selkeä vainajahahmo esiintyy saarijärveläisen Maija Niemisen tarinassa: *'Minulla oli rintalapsi. Kun se varhain eräänä aamuna känisi, nousin minä sitä imettämään. Silloin huomasin, että uuninportailta, sänkyä vastapäätä, istui vanha mies. Se oli niin vanha, että sen tukka ja parta näyttivät olevan kuin homeessa. Ajattelin, että kukahan lie illalla sulkenut ovet niin huonosti, että tuo mies on päässyt sisään. En puhunut mitään, eikä mieskään puhunut.*

Hetken kuluttua mies nousi äänettömästi ja käveli sängyn editse ovelle, jonka eteen katosi. Kun päivällä kerroin tästä kesti-Hermannille, sanoi hän: 'Vai näytättyi vanha. Kyllä minä sen tunnen, se on tämän talon haltija. Minä olen nähnyt sen monen monta kertaa. Usein se on istunut saunassa, kun minä olen saunan lämmittänyt.'

Talohaltijan toimet vaihtelevat. Länsi-Suomessa hän muun muassa hoitaa talon karjaa, lämmittää riihä ja kantaa talon aittoihin viljaa – esimerkiksi naapuritalosta. Läntinen haltija voi myös huonosta elämästä suuttuneena syyttää tulipalon tai jopa tappaa isäntäväen. Näin aktiivinen haltijahahmo on kuitenkin etääntynyt empiirisestä olennosta; aktiivista haltijaa ei ole itse havaittu, vaan sitä on pikemmin käytetty selityksenä sille, miksi yksi talo menestyy muita paremmin, tai haltijan kiivasluonteisuus on palautettu mieleen haluttaessa teroittaa oikeita käytösnormeja.

Myös pohjoinen haltija auttaa talonväkeä, mutta hän toimii eri tavoin. Tyypillisissä tarinoissa ja memoraateissa (joita tunnetaan myös etelämpää) haltija herättää ihmisen, kun vaara uhkaa häntä tai hänen talouttaan: riihi on syttymäisillään uunin valvojan nukahdettua, mylly jauhaa tyhjää tai kotieläin on vaarassa. Haltija voi myös häätää yöpyjän, jota ei suvaitse. Tällaiset tarinat ovat saaneet jatkuvasti elinvoimaa ihmisten kokemuksista: levottomasti nukkuma ihmisen tietää tulkita unen ja valveen rajalla kokemansa äänet ja näyt haltijan toimiksi.

PARAPERINTEEN JÄLJILLÄ

Edellä mainittiin viljaa kantava haltija. Lähes koko Suomen tarinaperinteessä on tunnettu keinotekoinen olento, *para*, joka kantaa maitoa, viljaa tai rahaa omistajalleen. Samuli Paulaharjun Sodankylässä kirjaaman tiedon mukaan para “li-pottelee päällistä ihmisten maito-astioista, kantaa kermaa ja voita”.

Paraperinnekin sisältää monia tasoja empiirisestä viihteelliseen. Satunnaisesti oudot näyt, lähinnä nopeasti liikkuvat valoilmiot, on voitu tulkita paraksi. Yleensä para kuitenkin esiintyy muodoltaan vaikiintuneissa tarinoissa. Humoristisissa, kansanuskon vanhempia kerrostumia parodioivissa kertomuksissa paran valmistaminen päättyy hullunkurisesti. Tyypillisessä tarinassa renki tarkkailee salaa, kun emäntä laatii paraa pyörittelemällä seulassa tai pohtimessa monenlaisia aineksia: lankakerää, varttinää, ehtoollisleipää. Para ei kuitenkaan synny, kun toimitusta tarkkaillaan, ja emäntä poistuu hetkeksi. Sillä välin renki jäljittelee häntä paremmalla menestyksellä: para syntyy ja haluaa tietää, mitä hänen pitää kantaa. “Kanna vaikka paskaa”, vastaa hätääntynyt renki, ja näin myös tapahtuu.

Toisissa paratarinoissa kuultaa vanhempia kansanuskon kerrostumia. Niissä paran ja sen omistajan välillä on kiinteä side: para samastuu ruumiista irtautuneeseen sieluun. Kittiläläinen muistiinpano kertoo: “Kun para tuli oksentamaan kirnuun kermaa, niin piika lyödä nappasi sitä lusikalla katkaisen samalla kertaa sekä sen että [toisaalla olevan] emännän jalan.”

Paraan puuttuminen vahingoittaa siis myös sen omistajaa. Hyvin vanhakantaiselta vaikuttaa paran näyttyminen lintuna. Idea on samaa juurta kuin uskomukset noidasta, jonka sielu voi lentää linnun hahmossa – samanismin maailmankuvassa maailman ylempiin kerroksiin, myöhemmässä tarinaperinteessä esimerkiksi houkuttelemassa lintuja omille metsästysmaille. Yhteiskunnan muuttuessa ja talojen keskinäisen kilpailun voimistuessa myös arkaainen sielulintu päätyi uusiin tehtäviin. ■

Kirjallisuutta

Ganander, Christfrid 1960. Mythologia Fennica. (Alkuteos 1789.) Helsinki: SKS.

Haavio, Martti 1942. Suomalaiset kodinhaltijat. Porvoo: WSOY.

Harva, Uno 1948. Suomalaisen muinaisusko. Porvoo: WSOY.

Holmberg-Harva, Uno 1928. Para. Vertaileva tutkimus. Turku: Turun yliopisto.

Jauhiainen, Marjatta 1999. Suomalaiset uskomustarinat. Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. Helsinki: SKS.

Krohn, Kaarle 1914. Suomalaisen runojen uskonto. Helsinki: WSOY ja SKS.

Sarmela, Matti 1994. Suomen perinneatlas. Helsinki: SKS.

Simonsuuri, Lauri (toim.) 1947.

Myytillisiä tarinoita. Helsinki: SKS.

Peräpohjalaisen perinteen aidot kulissit

JUHA KUTUNIVA

■ Siihen aikaanhan vielä päivänajat oli muuta hommaa, niin ne illalla piisivalakean loisteessa tekivät pärekoppia ja kirvesvarsia ja rekiä ...että ne ei illtaa istuneet, niinku nykyään maataan ja katotaan televisiota. Niillä oli illallaki sitä työtä. Iso pirtti oli siinä, siinä oli höyläpenkit ja semmoinen vakituinen pitkä penkki, ja suksia ja kaikia semmosia, ko ne ite teki ...sauvakoista alakaen. Ne piti kaikki tehdä, se piti olla se oman käjen taito.

Näin tarinoin entisaikojen kädentaidoista kertojamme Rovaniemen maalaiskunnan Siika-Kämästä.

Peräpohjalaisesta perinteestä kertoi myös 18 muuta ikäihmistä Rovaniemen maalaiskunnan eri kyliltä, joita *Aidot kulissit*-hankkeen haastattelijat jututtivat kesällä 2001. Perinnetiedon kerääminen oli viime toukokuun lopulla aloitetun kaksivuotisen Rovaniemen maalaiskunnan maaseudun kehittämishankkeen ensimmäinen vaihe. Pilottihankkeen tavoitteena on nostaa esiin ja tallentaa rikasta peräpohjalaista kulttuuriamme sekä kehittää kerätystä perinnetiedosta matkailijoille paikalliseen kulttuuriin pohjautuvia aitoja käsityötuotteita ja elämyksellisiä, osallistavia ohjelmopalveluja. Hankkeen rahoittavat Euroopan maatalouden ohjaus- ja tukirahasto, valtio, Rovaniemen maalaiskunta ja pilottialueen, Tiaisen kylän, yrittäjät.

Perinnetiedon kertojat löytyivät ns. lumipallomenetelmällä, soittelemalla kyläläiseltä toiselle. Kertojien ikähaitari alkoi noin seitsemänkymmenvuotiaasta venyen aina sataan vuoteen saakka. Kertojista naisia oli 10 ja miehiä 9. Haastattelijoiksi valikoitui neljä teema-haastattelumenetelmää graduisaan käyttänyttä opiskelijaa Lapin

Ennen olivat kesät pidempitä ja kuumempitä! Korvalan pojat liikenteen-seurannassa 1950-luvulla. Kuva yksityis-kokoelmasta.

yliopistosta. Haastattelijoiden muistilistana ja keskustelun ohjaajana toimi hankkeessa rakennettu teemahaastattelurunko, joka kattaa peräpohjalaisen kulttuurin arjen ja juhlan. Jokaista kertojaa haastateltiin kaksi kertaa, yhteensä 7 tuntia, 15:sta eri teemasta. ”Käden-taitojen ja iltapuhteiden” lisäksi haastatteluissa läpi käytyjä teemoja olivat muun muassa ”joulunodotus ja joulu”, ”savotassa, uitossa ja tervan poltossa”, ”ruoka, leipä ja pulla” sekä ”leikit, pelit, taiat, tarinat ja uskomukset”. Nauhoitettua haastatteluaineistoa kertyi yhteensä 77 tuntia, tekstiksi purettuna 364 sivua.

Tiaisen kyläläiset ja alueen veturiyrittäjä Korvalan Kestiekievari ovat jo useamman vuoden ajan perehtyneet peräpohjalaisen kulttuurin vaalimiseen sekä tuotteistamiseen. Kylässä on pitkät perinteet matkailussa, sillä Korvalan Kestiekievari on perustettu jo 1889. Kievarin nykyinen päärakennus siirrettiin naapurikylästä Alanamasta Korvalaan 1995. Rakennus on täysin entistetty, tarkasti peräpohjalaisia perinteitä kunnioittaen. Kylässä myös valmistui viime joulukuksi peräpohjalainen perinne-puvusto ohjelmal palvelukäyttöön.

Puvuston suunnitteli taiteiden yliopilas Annamari Rytkönen Lapin yliopistosta 1800-luvun vaatemaallien pohjalta. Puvusto koostuu yli 30 asukokonaisuudesta. Asukokonaisuudet ommelleilla ja osin jopa kutoneilla käsityöläisillä on kievarin pihapiirissä oma myynti- ja työpiiste. Näihin valmiisiin puitteisiin, *aitoihin kulisseihin*, hankkeen tehtävänä on tuottaa lisää sisältöä ja sitä kautta elinvoimaa kylälle.

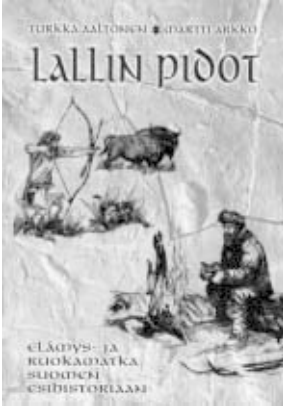
Matkailijat kaipaavat lomaansa sisältöä ja elämyksiä. Meille täällä pohjolan perukoilla eläville itses-tään selvä ja arkinenkin asia voi tuottaa matkailijalle – varsinkin ulkomaalaiselle – ikimuistoisen elämyksen. Kertojamme Sinetästä kuvaa joulua, joka ennen oli vaatimaton mutta kuitenkin omalla tavallaan juhlallinen:

Tuli semmonen joulun tuntu, kuudessa kynttilät palo, ja muuta valaistusta ei ollu. Ainoastaan mitä siitä hellasta näky se tuli tänne huoneelle päin. Että se oli semmosta hämää, mutta oli oikein mukavaa ja rauhallista.

Elämys voi olla sukellus pintaa syvemmälle: paikalliseen kulttuuriin ja perinteeseen. Kulttuurimat-kailu onkin kasvussa. Myös meidän peräpohjalaisten tulisi osata arvostaa omaa kulttuuriamme, jotta voimme sitä aidosti esitellä matkailijoille. Perinteen kyseessä ollessa kulissien tulee olla aidot! Peräpohjalaisuus on jäänyt lappilaisuuden jalkoihin. Annikki Kariniemi huolestui asiasta jo vuonna 1955 ja huudahti Kaltiossa (3-4, s. 61): ”Peräpohjalainen kunniaan!”

Kohta voi olla liian myöhäistä... ■

Kirjakatsaus

Turkka Aaltonen ja Martti Arkko:
Lallin pidot. Elämys- ja ruokamatka Suomen esihistoriaan.
Edita 2001.

Luonnonantimien hyödyntämisestä kiinnostuneita lukijoitaan yli kaksi vuosikymmentä ilahduttaneiden eräperinteen tuntijan Turkka Aaltonen ja kuvittaja Martti Arkon yhteistyö on tuottanut jälleen uuden teoksen. *Kulkurin keittokirja* ja *Eränkävijän ruokakirja* ovat saaneet rinnalleen esihistorialliseen makumaailmaan johdattavan ruokamatkakirjan. Muinaisruoista ei Suomessa ole juuri kirjoitettu. Harvinainen poikkeus ja alan klassikko laajassa mielessä lienee lähdekirjallisuuden joukossa mainittu T. I. Itkosen *Lappalainen ruokatalous* vuodelta 1921.

Takakannen esittelyn mukaan teoksessa paitsi kerrotaan muinaisruoista ja ruoanlaittotoivoista myös

annetaan perustiedot Suomen esihistorian aikakausista, kiinnostavimmista muinaisjännöksistä ja -nähtävyyksistä sekä muinaisihmisten arjesta. Teos näyttäisi siis olevan melkoinen tietopaketti maamme menneisyydestä, etenkin sen vähän tutkitusta ja heikosti tunnetusta muinaisesta ruokakulttuurista. Esipuheessaan Aaltonen ja Arkko toteavat, että heillä ”on alan harrastajana eräänlainen taiteilijan vapaus tulkita ruoanlaittotoivoja kuvittelemassaan viitekehyksessä”. Lisäksi aivan oikein korostetaan faktan ja fiktion erottamista.

Sisältö on jaettu neljään osaan: esihistoriallista elämää esittelevään elämysmatkalukuun, ravintoaineista kertovaan ruokamatkalukuun, ruoanvalmistustapoja esittelevään lukuun ja reseptilukuun. Loppussa on vielä hieman irralliseksi jäävä esittely Eurassa pariin otteeseen pidetyistä muinaisruokajuhlista, Lallin pidoista, jotka ilmeisesti ovat osaltaan olleet tekijöitä aiheen piiriin innoittamassa.

Kirjoittaja ei kerro katsooko hän olevansa harrastaja ruokakulttuurin vai muinaisuuden parissa. Tekijöiden aiempaa tuotantoa tuntien voi epäillä jälkimmäistä. Valitettavasti elämysmatkaksi nimetty muinaisruoan johtattava osuus vahvistaa epäilyt. Esihistorian popularisointi on oma taiteenlajinsa, joka tuottaa ongelmia alan ammattilaisillekin. Vähimmäisvaatimus

on, että perustiedot olisivat oikein. Vasta näiden pohjalta voidaan rakentaa kuvaa menneestä elämästä, ehkä hieman omiakin tulkintoja tarjoten. Tieteellinen tutkittukin todellisuus on lopulta aina tulkin-taa, joka sekin muuttuu tutkimuk-sen edistyessä.

Sulavasti kirjoittava Aaltonen kyllä tarjoilee lukijalle kehityksen pääpiirteet, mutta tekstiin on jäänyt melkoinen joukko asiavirheitä tai epämääräisyyksiä. Muutamia esimerkkejä: Oma ihmislajimme ei ole elänyt vanhassa maailmassa kolmea miljoonaa vuotta, vaan se kehittyi Afrikassa runsaat 100 000 vuotta sitten. Mesoliittinen ei tarkoita myöhäistä eli neoliittista kivi-kautta vaan keskimmäistä. Askolaa ja Ristolaa ei katsota erillisiksi kult-tuureiksi, vaan ne ovat esikeraami-sia löytöpaikkoja. Mesoliittinen ki-vikausi ei päätynyt vasarakirves-kulttuurin maihinnousuun, vaan kampakeraamisen kulttuurin muo-dostumiseen runsaat 5000 eKr. Lounaissuomalainen Kiukaisten kulttuuri kehittyi vähitellen kampa- ja nuorakeraamisten kulttuuri-en pohjalta. Noin 5000–4000 vuot-ta sitten kukoistaneen Yli-Iin Kieri-kin nimeäminen ”muinaiskaupun-giksi” on alueen sadoista asumus-pohjista huolimatta liioittelua. Ne ovat syntyneet pitkän ajan kulues-sa asutuksen seurattessa pakenevaa merenrantaa. Kerrallaan käytössä on ollut ilmeisesti vain puolisentu-sinaa asumusta jne. Kun vielä taka-kannen lupaamat kiintoisimmat nähtävyydet jäävät esittelemättä, on elämysmatkan anti pienoinen pettymys.

Elämysmatkaluku päätty to-

teamukseen, että myöhemmin ker-rottava on suureksi osaksi esihistori-aliiseen viitekehukseen keksittyä tarinaa. Jatkokon tutustuminen kui-tenkin osoittaa, että vasta nyt teki-jöiden asiantuntemus tulee esiin. Ruokamatkaluku tarjoaakin tuhdin annoksen tietoa ravinnoksi kelpaa-vista kasveista ja eläimistä. Samat tiedot löytyvät esimerkiksi *Erän-kävijän ruokakirjasta*, usein jopa syvällisempinä, mutta esihistorial-linen viitekehys tuo mukanaan oman pikantin säväyksensä. Raja ruokamatkan ja sitä seuraavan val-mistustapoja esittelevän luvun vä-lillä on hieman epämääräinen, min-kä olisi voinut välttää tiivistämällä niiden sisällön samaan lukuun. Eri-laisia ruoanlaittotapoja esitellään tutummista savustamisesta ja kui-vaamisesta aina hieman harvem-min käytettyihin hapattamiseen, hautapaistoksiin tai kuumilla kivil-lä kypsentämiseen.

Havainnolliset kuvat täydentä-vät tekstiä mainiosti etenkin ruo-anvalmistustavoista kerrottaessa. Sanan ja kuvan yhteistyö toimii hy-vin läpi teoksen. Pieni lipsahdus-kin joukkoon mahtuu: sivun 63 pa-jurunkoinen saviuuni tunnetaan kyllä Etelä-Skandinaviasta, mutta Suomesta sellaisen jäänteitä ei tiet-ävästi ole löydetty. Kuvituksen ins-piraationa on hyödynnetty useita muinais- ja kansatieteellisiä teok-sia, jotka olisi ollut aiheellista mai-nita myös lähdeluettelossa.

Maku on pitkälle kulttuurisi-donnaista. Monet nykyisetkin her-kut voivat vieraan kulttuurin edus-tajasta tuntua ja maistua hyvinkin vastenmielisiltä. Tämänpäiväisen mikroaltoihiin tottuneen eies-

ajan kasvatin on jokseenkin mahdollonta ajatella kaikkia niitä ruoanlaiton hienouksia ja makutottumuksia, joita muinoin on tunnettu. Esimerkeistä käykööt vaikkapa Grönlannin länsirannikon eskimoiden parista tunnettu tapa valmistaa suurta herkkua linnuista mädättämällä ne hylkeenruhon sisällä tai Mongolian aroilla käytetty keino kypsentää murmelin paloiteltu liha omassa nahassaan kuumien kivien avulla. Tekijöiden näkökulma lähestyy muinaisruokavaliota erä- ja riistaruokien avulla on joka tapauksessa perusteltu. Kirjan reseptivalikoima on kuitenkin ymmärrettävä lähinnä mahdollisiksi muinaisiksi ruokaohjeiksi, sillä muinaisia reseptejä emme tunne. Tämän tekijätkin tuovat esiin.

Lallin pidot on avaus suuntaan, jonka soisi saavan jatkoa. Harmillisen jälkimaun jättävät kuitenkin lähinnä toimitusvaiheessa tapahtuneet laiminlyönnit: mm. takakansitekstin liiat lupaukset, käsikirjoituksen esihistoriatietojen tarkistamattomuus ja alan perusteostekin puuttuminen lähdekirjallisuudesta, rakenteen ja otsikoinnin epäloogisuudet sisällysluetteloon verrattuna. Kokonaisuutena keitos kuitenkin tarjoaa runsaasti sulateltavaa: kuinka pitkää perinnettä jatkavatkaan suolattu graavisiiika tai aamuinen marjapuuro, kuinka kauas juontuukaan hirvimiesten peijaisperinne tai ruoan kypsentäminen paistokuopassa. Loppujen lopuksi kukapa ei tuntisi veden hehtaavan kielelleen lukiessaan reseptiä, joka alkaa: ”Keitä häntää puoli tuntia”.

Mika Sarkkinen

Anna Kirveennummi ja Riitta Räsänen: *Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna*. SKS 2000.

Tieto-Finlandia-ehdokkaas *Suomalainen kylä kuvattuna* ja muisteltuna on vaikuttava sukellus menneeseen aikaan. Sen sivuilla aukeavat silmien eteen nykypäivänä ja jo miltei kokonaan kadonneet suomalaiset kyläidyllit: talot, pihat, tiet ja kylien ihmiset talonpoikaisessa elämässään. Kirjan perustana ovat Seurasaarisäätiön ja Museoviraston kyläkuvaukset on tehty vuosina 1955–1967. Jonkin verran kirjassa on myös materiaalia (mm. valokuvia) 1900-luvun alkupuolelta. Itse asiassa kirjan menneisyys on 50–100 vuoden takainen aika, mutta se tuntuu paljon enemmän menneeltä: toisaalta nostalgiselta mutta myös lohduttomalta, kadonneelta.

Teos on monipuolinen ja vakuuttavan kansatieteellinen. Valokuvat ja piirroksat rakennuksista ovat ehkä kokonaisuutena kirjan parasta antia. Erityisen kiitoksen ansaitsevat mielestäni erilliset kertomukset kylätutkimusten tekemisestä ja tekijöistä sekä tiedot aikaisemmista tutkimuksista. Niiden

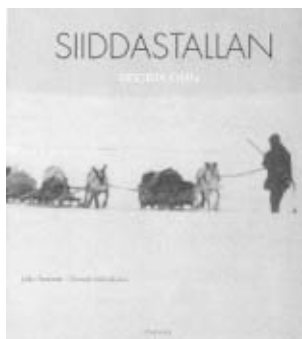
avulla kirjan anti konkretisoituu ja kansatieteilijän työ tulee näkyväksi. Samalla rehelligesti tunnustetaan tietyt puutteet, esimerkiksi kenttätöiden lyhytkestoisuus.

Kirjassa käydään läpi 15 suomalaista kylää, joista kaksi sijaitsee Lapin läänissä: Kainuunkylä Ylitornion ja Riesto Sodankylässä. Suuresta komeasta Kainuunkylästä esitellään tietyt kohteet, mutta pienestä ja tyystin Lokan tekoaltaan alle hukutetusta Riestosta annetaan kokonaisvaltainen kuva. Nämä kaksi peräpohjalaista kylää kuvataan siinä mielessä samanlaisiksi, että ne sijaitsevat joen varrella, tärkeimpänä elinkeinona karjatalous ja merkittävänä lisäansioina metsätyöt (savotat ja uitto). Muuten kylät ovatkin erilaisia. Ne edustavat Lapin läänin talonpoikaisen kulttuurin kahta ääripäätä; suurta satoja vuosia asutettua kylää rajajoen varrella ja pientä korpikylää kaukana kaikesta. Mielestäni Riesto on kiinnostavampi ja sympaattisempi kuvattu. Kirjassa mainitaan selvästi, että Riesto oli nimenomaan suomalainen uudisasutuskyliä. Se sijaitsi tiettömän taipaleen takana Sompiossa. Luonnonniittytalous oli erittäin tärkeässä asemassa, mistä kirjassa on monipuolisesti tietoa. Rieston kylän toimeentulosta 1900-luvun alkupuolella ja 1950-luvulla on kirjassa havainnollista vertailua.

Kirjan sisällölle erityinen kiitos siitä, että toisin kuin useimmissa Suomenmaata käsittelevissä kirjoissa, tässä teoksessa Lapin kohteet eivät ole viimeisillä sivuilla vaan keskellä kirjaa! Kylien käsitteilyjärjestyksessä ei muutenkaan ole

maantieteellistä logiikkaa, mikä tekee sen mielenkiintoisemmaksi: ensimmäinen ei ole etelä ja viimeinen kaukainen pohjola, vaan kaikki ovat osa Suomea.

Hanna Kyläniemi

Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäläjärvi (toim.):
Siiddastallan. Siidoista kyliin.
Luontosidonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3. Kustannus Pohjoinen. Jyväskylä 2000.

Inarin saamelaismuseo ja Ylä-Lapin luontokeskus Siida avattiin 27. maaliskuuta 1998. Museon näyttelysuunnitelman kanssa samanaikaisesti valmisteltiin *Siiddastallan. Siidoista kyliin* -teosta, joka näki päivänvalon viime vuonna. Kirjan keskeisenä teemana on saamelaiskulttuurin suhde ympäristöön ja kulttuurin kokemusmuutos. Kirjassa esitellään saamelaiskulttuurin esihistorialliset vaiheet edeten kulttuurin nykyiseen tilaan. Siinä käsitellään myös saamelaistutkimuksen vaiheita menneiltä vuosisadoilta moderniin molekyyliantropologiaan saakka.

Kirja on jaettu kahdeksaan eri lukuun, jotka koostuvat eri tekijöiden lyhyehköistä artikkeleista. Kun kirjalla on useampia tekijöitä, se on lukukokemuksena ajoittain epätasainen ja epätasapainoinen. Toisaalta useamman kirjoittajan käyttäminen mahdollistaa käsiteltävän aiheen tarkastelun useammasta näkökulmasta. Pienenä kauneusvirheenä pitäisin kirjoittajien esittelyjen puuttumista. Kirjassa käytetty runsas ja monipuolinen kuvitus rikastaa lukukokemusta.

Museologian kannalta mielenkiintoisinta kirjassa ovat kappaleet, joissa pohditaan museon ja ihmisten identiteetin suhdetta – aihe, joka museoissa tulisi aina pitää ajankohtaisena. Muistammehan toki, että suomalaisenkin museolaitoksen juuret ovat kansallisen identiteetin luomisessa. Ongelmana tällöin on se, että ”kansasta” ja kulttuurista esitellään valikoiden vain yleviä, positiivisia piirteitä. Toinen museoon liittyvä ongelma, joka heijastuu kirjaan, on kulttuurin esittäytyminen järjestettynä kokonaisuutena. Tällöin historiasta muodostuu ehjä kronologia, eikä se sellaisenaan vastaa todellisuutta.

Siiddastallan. Siidoista kyliin on joka tapauksessa merkittävä teos jokaiselle saamelaiskulttuuriin perehtyvälle: yhtä hyvin kulttuurista yleisesti kuin jostakin sen osasta kiinnostuneelle. Teos toimii toisaalta ”virtuaalimatkana” museonäyttelyyn sekä toisaalta varsinaista näyttelyä täydentävänä ja tietoja syventävänä teoksena.

Jussi Mäkinen

Keijo Taskinen & Seppo Leinonen: *Villia elämää*. Metsästäjien Keskusjärjestö. Gummerus. Jyväskylä 2000.

Villia elämää on epätavallinen eränkävntiopus. Parempi onkin puhua kirjan tapaan *eräilystä*, joka käsite kattaa selvästi laajemman harrastusalueen. Opas kertoo sanoin ja piirroskuvin, mitä kaikkea luonnossa liikkua voi eri vuodenaikoina harrastaa.

Tekijöiden tarkoitus on karistaa eräilystä turhaa perinteiden painolastia ja miksei suorituspainetakin, sillä ”...pohjimmiltaan erätaidoissa on kyse hyvin yksinkertaisesta asiasta: riittää, että osaa tehdä olonsa mukavaksi luonnossa!” Paitsi monenlaisia hyödyllisiä taitoja eräilijä tarvitsee tietoa luonnosta ja sen ilmiöistä. Näitä kaikkia kirja tarjoaa nykyaikaan sopivan monipuolisesti – onhan perinteisten metsästyksen ja kalastuksen rinnalle, ja paljolti ohikin, noussut lukemattomia muita tapoja virkistyä luonnossa. Miltä esimerkiksi tuntuisi umpihankihiihto, lumikenkäily kuutamoyönä revontulten lois-

taessa, eläinten lumijalkien havainnointi, kanoottiretkeily, maastopyöräily tai tuulastus elokuun yössä... Vaihtoehtoja on elämysten etsijöille.

Kuten tekijät korostavat, eräily ei saa olla ryppyotsaista puuhaa. Tässä suhteessa kirja käy erinomaisesta esimerkistä. Suomen Luonto-lehden sivuilta tutun Seppo Leinosen taidokkaat ja loputtomiin hauskoja yksityiskohtia sisältävät piirrookset ovat kirjan suola, eikä juuri jälkeen jää Keijo Taskisen rennon luistava kerronta. Voisi hyvin kuvitella, että *Villinä elämää* kolahtaa nimenomaan luonnosta ja eräilystä kiinnostuvaan nuoreen, joka haluaa kokeilla ja kokea kaikkea itse.

Kimmo Kaakinen

Jari Järviluoma & Jarkko Saarinen (toim.): Luonnon matkailu- ja virkistyskäyttö tutkimuskohteena.

Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 796. Gummerus. Saarijärvi 2001.

Metsäntutkimuslaitoksen tämänkertainen ”Luonto, matkailu, vir-

kistyskäyttö”-symposiumin kokoomajulkaisu pohjautuu Pyhätunturilla pidettyyn tutkijatapaamiseen. Kirjan yksitoista artikkelia, joukossa kaksi yhdysvaltalaisen kirjoittamaa, paneutuvat eri puolilta luontomatkailun ja luonnon virkistyskäytön tutkimukseen. Alan tutkimuksella on kansainvälisesti 70 vuoden mittainen historia, ja Suomessakin tieteilijöiden kiinnostus siihen virisi jo 1960-luvulla.

Meillä luontomatkailun tutkijoiden mielenkiinto on viime aikoina kohdistunut vahvasti Lappiin, ja se näkyy tässäkin julkaisussa. Jarkko Saarinen selvittää artikkelissaan Saariselän ruskamatkailun ilmiöitä – etenkin matkailun motiiveja ja eri matkailijatyypppejä. Jari Järviluoma on kyselyin kartoittanut Levin, Pallaksen, Pyhän ja Luoston matkailukeskusten luonnon merkitystä vetovoimatekijänä. Muita pohjoisia tutkimuskohteita julkaisussa ovat Pallas-Ounastunturin ja Urho Kekkosen kansallispuistot sekä Tunturi-Lappi. Jälkimmäistä aluetta tutkimustarpeiden näkökulmasta lähestyy Mikko Jokinen, jolla tutkijana tuntuu olevan muita kirjoittajia läheisempi ote myös matkailuyrittämisen käytännön kysymyksiin.

Kimmo Kaakinen

Tapio Tynys (toim.): Vätsäri -
erämaa järven takana.

Metsähallitus. Ylä-Lapin
luonnonhoitoalue. Edita.

Metsähallituksen kustantama kirja kertoo Inarijärvestä ja sen itäpuolisesta Vätsärin erämaasta, jonka eteläosa, Kessi, kohosi tuntemattomuudesta julkisuuteen kymmenkunta vuotta sitten virinneen metsäkiistan ansiosta. Muutoin tämä karu, vaikeapääsyinen, lähes asumaton seutu on jäänyt lähinnä harvojen poromiesten, metsästäjien, kalastajien, satunnaisten retkeilijöiden ja nykyään myös vapaa-ajan mökkiläisten tuntemaksi maanääreksi.

Kirjan kolmella kirjoittajalla on ollut työnjako: Aki Arponen on kirjoittanut alueen historian hamasta muinaisuudesta 1900-luvun alkuun saakka, Ilmari Mattuksen aiheena on inarinsaamelaiset sekä paikannimistö selityksineen, ja Tapio Tynys on laatinut kaikki muut tekstit – siis suurimman osan teoksesta. Tynyksen aiheina ovat Vätsärin historia 1900-luvulta tähän päivään sekä alueen luonto ja sen

muuttuminen – varsinkin ihmistoi-
minnan tuloksena. Kerrontaa täy-
dentää runsas kartta- ja valokuva-
aineisto; joukossa on monia vanho-
ja, arvokkaita museo- ja arkistoku-
via.

Tuloksena on kiinnostava ja on-
nistunut kokonaisuus. Kirja nojaa
vankkaan tutkimustietoon, mutta
kirjoittajien omakohtainen koke-
mus ja tietämys näkyy ja tuntuu
myönteisellä tavalla. Varsinkin erä-
maasuunnittelijana toimivan Tapio
Tynyksen tekstistä näkee, mitä
merkitsee seudun hyvä tuntemus.
Retkeilijän silmin kirjoitettu *Mat-
kalla erämaassa* -osuus on erin-
omaisen luettavaa asiatekstiä. Kir-
jan ympäristöhistoriallinen ote
tuottaa hyvän tuloksen esimerkik-
si alueen pyyntikulttuurista, po-
ronhoidosta ja metsien käsittelystä
kerrottaessa. Luonnon esittely on
myös saatu eläväksi. Ylipäänsä kir-
jassa tieteellisestä perusteellisuu-
desta ja yksityiskohtien runsau-
desta tinkiminen on tehnyt luetta-
vuuden kannalta hyvää; tavallisille
lukijoille ja luonnossaliikkujille
kirja onkin tarkoitettu.

*Vätsäri – erämaa järven ta-
kana* on ulkoasultaankin tyylikäs
kirja. Pääosin kahtena kuvaliitteenä
olevissa valokuviissa on koko
joukko hienoja vanhoja otoksia, ja
uusista värikuvista monet maisemakuvat – varsinkin Inarin avarilta
rannoilta – ovat upeita. Jotkin väri-
kuvat ovat jostakin syystä jääneet
turhan tummasävyisiksi. Mutta
nämä ovat vähäisiä puutteita – sa-
moin kuin se, ettei kirjan paino-
vuotta ole missään esillä.

Kimmo Kaakinen

Tämän numeron kirjoittajat

ANNELI ARO

*HuK, kirjastonhoitaja-
kulttuuritoimenhoitaja, Enontekiö*

TOUKO ISSAKAINEN

*FM, folkloristiikan jatko-opiskelija,
Rovaniemi*

KIMMO KAAKINEN

*FK, amanuenssi, Lapin
maakuntamuseo*

ASKO KAIKUSALO

yo., metsätalousteknikko, Loppi

JUHA KUTUNIVA

*hallintotiet. yo., hankevetäjä,
Rovaniemen maalaiskunta*

HANNA KYLÄNIEMI

*FM, amanuenssi, Lapin
maakuntamuseo*

JUKKA LANKINEN

TM, lehtori, Kuhmo

MERJA LEHTOVRTA-AHO

museovalvoja, Lapin maakuntamuseo

JUSSI MÄKINEN

*fil. yo., tutkimusapulainen, Lapin
maakuntamuseo*

PÄIVI RAHIKAINEN

*FK, maakuntamuseotutkija, Lapin
maakuntamuseo*

MIKA SARKKINEN

*FM, vs. arkeologi, Lapin
maakuntamuseo*

SATU SAVIMÄKI

fil. yo., Jyväskylä

LIISA TERVAHAUTA-KAUPPALA

*FK, museonjohtaja, Särestöniemi-
museo, Kittilä*

ERKKI TUOVINEN

*metsätalousinsinööri, suunnittelija,
Metsähallitus, Rovaniemi*

MERJA ULVINEN

lukiolainen, Toppilan lukio, Oulu

RAUNO VAARA

FM, Tukholma

MAARETTA VONLAUFEN (O.S.

WALLENIIUS)
tekstiilitaiteilija, Espoo

LAPIN MAAKUNTAMUSEO

Arktikum

Pohjoisranta 4

96200 Rovaniemi

Puhelin

(016) 322 2482

Telekopio

(016) 322 3091

Sähköposti:

etunimi.sukunimi@rovaniemi.fi

Internet:

www.rovaniemi.fi/maakuntamuseo

Henkilökunta

Museotoimenjohtaja Raili Huopainen

(016) 322 2480

Museosihteeri Marja-Liisa Oja

(016) 322 2482

Amanuenssi Kimmo Kaakinen

(016) 322 2484

Arkeologi Hannu Kotivuori

(016) 322 2854

(virkavapaus 31.12.2001 asti)

Vs. arkeologi Mika Sarkkinen

Amanuenssi Hanna Kyläniemi

(016) 322 2853

Maakuntamuseotutkija Päivi Rahikainen

(016) 322 2791

Amanuenssi Sari Rautanen (maanantaisin)

(016) 322 2481

Valokuvaaja Jukka Suvilehto

(016) 322 2858

Kuva-arkistonhoitaja Arja Moilanen

(016) 322 3095

Museovalvoja Maisa Laitinen

(016) 322 2483

Museovalvoja Merja Lehtovirta-Aho

(016) 322 2483

Arktikumin aukioloajat

1.9. – 31.5. ti – su 10 – 18

1.6. – 15.6. päivittäin 10 – 18

16.6. – 15.8. päivittäin 9 – 19

16.8. – 31.8. päivittäin 10 – 18

Varaukset ja lisätiedot (016) 317 840

2

PORT PAYÉ
FINLANDE
PMM
96100/1

LAPIN MAAKUNTAMUSEO
THE PROVINCIAL MUSEUM OF LAPLAND
ARKTIKUM, POHJOISRANTA 4, FIN-96200 ROVANIEMI, FINLAND